

అశ్వలక్షణసారము

ఇది

మనుమంచిభట్టు వ్రాసినది.

పల్లి వర్ణము:

కొండపల్లివీరవేంకయ్య

బుక్ సెల్లరు, రాజమండ్రి.

రెండవకూర్పు 1000 ప్రతులు.

కాకినాడ.

కాకినాడముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రించబడియె.

1929.

కాపీరైటు రిజర్వ్

[కె 1-0-0.]

పీఠిక

భాషాభిమానులారా !

ఈ గ్రంథరాజమును బహువ్యయప్రయాసలకోర్చి గౌరవీ
పుస్తక భాండాగారము నందలి తాటియాకు పుస్తకమునుండి యెత్తి
వ్రాసితిని. అద్దానిని భైరవాచార్య పుత్రుడగు మనుమంచిభట్టను
నాతడు రచించియుండెను. ఈతడు గ్రంథమున నొకచోట దాను
శాలిహోత్రుడుచే మున్ను రచింపబడిన దాని నాంధ్రీకరించినట్లు జెప్పి
యున్నాడు. (చూ. ప్రథమాంకురము 2 పద్యము) ఈత డీ గ్రంథము
ను సాళువకంపభూపాలునకు అంకితమొసంగెను. వీరికాలమును నిర్ణ
యించుటకు తగిన యాధారములు లభించుట లేదు. నాయల్పబుద్ధికి
దోచినట్లుగ వివరణమును వ్రాసి స్మరింపలేదు. కొన్ని పద్యములు
తప్పుబడి యుండునని దోచుచున్నది.

పాఠకులు నాప్రమాద జనితదోషముల మన్నించి పూర్వకవి
శేఖరుడగు మనుమంచిభట్టపై నాదరముంచి యభిమానింతురు
గాక.

కాకినాడ, }
9-8-17.

ఇట్లు,
మద్దురి శ్రీరామమూర్తి.

శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

ప్రథమాంకురము.

రమణీ ఋషిపద్మ

స్మేరస్మితమధురసాను & సేవానిపుణో

దారబ్రహ్మరవిహార

స్వారుదు కృత్తికతికి నిత్య & సంపదలొసగున్.

ద. అనఘుడు శాలిహర్షాశ్రుడు హరియంబులకున్ మునుజెప్పినట్టియా
యనుపమలక్షణంబులు వ & యఃపరిమాణము రోమజంబులన్
దెనుగున నెల్ల వారలకు & తేటపడన్ రచియితు సత్కవుల్
వినికొనియాడ దానగుణ & విశుత కన్నయమేదినిశ్చరా. 2

హయలక్షణవేత్తయగు శాలినాహనుడు మున్నగుదుగా జెప్పిన
అశ్వలక్షణములను, ఆయుఃప్రమాణమును గురించి తెలుగున
సర్వజనులకు దెలియునట్లుగను- సత్కవీశ్వరులు గొనియాడునట్లు
గను జెప్పెదను. అని కృత్తికర్తయగు మనుచుది భట్టారకుడు జెప్పి
యున్నాడు. ఈగ్రంథము సాళువ కంపభూపాలున కంకిత మీయ
బడినది.

క. జలనిధిచుధనావసరమున

జలజభవునిమేని పద్మ & జలకణములుగా

డ్బుల సంగమమున బావకు

వలె హరులు పుట్టె గన్న ! వసుధాధీశా !

2

దేవదానవులు సురకొఱకై పాలసముద్రమును మందరపర్వ-
ముచే తరుచుచున్నప్పుడు- బ్రహ్మదేవునియొక్క స్వేతబిందువులు గా
డ్బులతో గలసెను. అప్పుడు హయము బుద్ధవమందెను.

సీ. తొలుతదంతంబులు ! తోచిన నొకనెల

నెలలురెండగునవి ! * నెరసి నిగుడ

నడిమిదంతములుగా ! నగనైన మూఁజెల్లు

యవివెనగూడంగ ! నైనునెలలు

కడమదంతంబులు ! వొడచు నెచ్చిది నెలల్

యవిగూడ తొమ్మిది ! యయ్యెనెలలు

దశనంబు లారును ! విశదమైనను నేడు

యెట్లురెండగునవి ! ఎర్రినైన

మొదటిరెండును బదిగూడ ! మూడు యెండ్లు

నడిమి రెండును పదిగూడ ! నాలుగేండ్లు

అవియురెండును బదిగూడ ! నైదుయెండ్లు

యరయహరులకు గన్నదండాధినాథ.

* బలసి నిగుడ అనిపాతాంతరము. యవి లెస్సగుటయు

ను నైదునెలలు పా.

ముందరిదంతములు బొడసూపిన గుర్రముయొక్క ప్రియ
మొగనెల-ఆముందరి రెండుదంతములును బలసినవై పొడవైనయెడ
ల రెండునెలలు గుర్రమగును. మధ్యదంతములు గాన్పించిన మూడు
మూసములు- అవి స్ఫుటమైన వైనచో నాలుగునెలలు మిగిలినదండ
ములు వచ్చిన గుర్రముయొక్క ప్రియ మెనిమిది నెలలు. ఆరుదంత

ములు విశదములైయున్న యేడు నెలలగును. అదంతము తెర్రనయిన
రెండేండ్లు అన్ని పండ్లును గలియుట కయిదేండ్లుపట్టును.

కం. దంతముల తెలుపుచిత్త

తొంటియు కన్నులమెఱుగు ? జవసత్వములక

సంతతమును దక్షతయును

కాంతియు నైదేండ్లఘోట ? కంబునకలరక్ష. 5

దంతములు తెల్లనగుట- స్థిరచిత్తముకలుగుట- కన్నులలోని
మెఱుగతిశయించుట- బలము- పనిచేయునేర్పును శరీరమునందలి తేజ
స్సునుగల తురగముయొక్క వయస్సు అయిదు వత్సరములు.

కం. ఇది విచారించుటయును

విదితంబుగ నశ్వములకు ? వినువ్యూజనమాల

మొదలుకొని వరుస జెప్పెద

నదమలగుణయాధ కన్న ? జగతీనాథా ! 6

పైన చెప్పబడిన విషయముల నిరూపించుటయైన, వ్యూజన
ముల క్రమంబును యొక్కొక్కటిగా జెప్పెదను.

ఉ. నల్లనిచేలి కృష్ణహరి ? ణంబునువర్ణవిభాతి శుక్లముక

తెల్లని కాచగాజుపగిదిక జనుపక్షికయీగె యట్లుతో

భిల్లును శంఖచంద్రుగతి ? బెద్దయుగ్మంతలులూఖిలంబగుక

బెల్లుగ నూడుటంబడుట ? బేర్కొనలొమ్మిది వ్యంజనాలగుక. 7

చూడుము మూడవయాశ్వాసము. కృష్ణవ్యంజనము, శుక్లము
హరిణవ్యంజనము, మక్షిక, శంఖిణిలూఖిలము చలనవ్యంజనము, పతన
వ్యంజనము, కాంచవ్యంజనము.

కం. నెట్టున మొదలెరదంబులు

బుట్టిన నొకయేడునడిమి ? పశ్చుచునొనరక

బుట్టిన రెండేడుబుతుద

బుట్టిన మూడేడ్లుయిల్లు ? పరువడినడచుకా. 8

మొదలొరదనములు తోచినయెడల నొకసంవత్సరమును, మ
ధ్యమండ్లు బుట్టిన రెండేడ్లును, వెరుకటి రెండుదూతములును బుట్టిన
మూడేడ్లును యుండును.

గీ. ఈనవవ్యంజనంబులు ? యిట్లునడువ

నెలమియిరువది యేడేళ్ళు ? యిందులోన

తొలుత నైదేడ్లుగూడ ? తురగమునకు

నరయముప్పదిరెండేడ్లు ? మూయువయ్యె. 9

పైన చెప్పబడిన తొమ్మిదివ్యంజనములును గడచుటకు యిరు
వదియేడు వత్సరములగును. ఆయిరువదేడు వత్సరములును బాల్యమై
దేడులును కలసి గుర్రమునకు ముప్పదిరెండు వత్సరములు పూర్ణా
యువయ్యెను.

10. గ్రంధసాతము యితరప్రతులలోనున్నదేమో తెలియదు.

క. ఉరమున నుపరంధ్రంబుల

శిరసున రంధ్రంబులందు ? జెలువుగరెండే

సరయగ కుదుటనుమూతిన

బరువడి యొకటొకటియున్న ? పదిధృవులయ్యెకా.

సులభసాధ్యము. గుర్రమునకు తప్పక పదిసుళ్లండవలయును.

కం. ధృవులుపది యశ్వజాతికి

నవితక్కువయైన తురగ ? మల్పాయువగుకా

సవరించు పతికరిష్టము

సవరించరు గాన బుధులు ? సహింపరుగా. 12

ధృవులు పది యుండవలయును. పదికంటె తక్కువయైనయెడ
ల నాశుశ్వము అల్పజీవియగును. ఇంతియేగాక అగుర్రముయొక్క

యజమానునకు గూడ కీడుగల్గును. అందువలన హయశాస్త్రవేదు
లెవ్వరును యట్టిగుర్రమును కొనరు.

క. మస్తకహీనము బహుదుర

వస్థంబడి జచు నైదు ? వర్షంబులలో

స్వస్తకడిని నిలిచెనేనియు

మస్తకమునుదుగించు పతిని ? మర్త్యులచేతక. 13

చిన్నిమస్తకము (తల) గలిగియున్న గుర్రము పెక్కుచిక్కుల
కు లోనై యైదువత్సరములలోపలనె మరణించును. అట్లు మరణిం
పకున్న నాహయము తన్నుపాలించువానియొక్క మస్తకమును రిపు
లచే దుగింపఁజేయును.

చం. స్థిరముగరోచమానమును ? దేవమణిందగ గూడియున్న యా
తురగము పూర్వభాగ గత ? దోషములన్నియు దుగించు నెట్టిచక
బరగినయట్లు మేఘవిక ? పశ్చిమభాగము దోషరాసులక
బారిబారిదుగించు మాడ్కి మర్రిభూవరకడుపున దక్కనన్నిటక. 14

మెడమీదనుండునట్టి జాలునందు సుడియును దేవమణియును
సుడియును గల తురంగము యితరదోషములను బోకాచ్చి శుభంబుల
నొసంగును.

క. చుంచున కేశాంతంబుల

నంచితముగ నెలవులందు ? నావర్తములక

మెంచలరదాల్చు హయములు

పక్షచాయధ జనకశుభము ? పతికొనరించుక. 15

ముట్టెయందును, కేశాంతమునందును, నెలవుయందును, (నో
టికిరుప్పక్కలనుండు మూలలందును) సుశ్యంగలిగిన హయము తన్ను
పరిపాలించు యజమానునకు శుభమునిచ్చును.

క. బాహువులను సుశ్శుగలిగిన

బాహువర్తంబులనగ | పశ్చిభులకు నెపుడు

బాహులనుదొడుగు దొడవులు

యావహమున జయమునొసగు | నరిబలభేదీ.

16

ముందరకాళ్ళ సుశ్శుగలిగియున్న తురగము బాహువర్తతు
రంగమనబడును. దానిని పాలించు యధికారి యుద్ధములందు జయ
లక్ష్మీచే వరింపబడును.

సీ. ఇప్పుడు జెప్పిన | ముప్పదిరెంటిలో

నుత్తమావర్తంబు | నుండునెడల

నిటలతటంబున | విశేషతేత్రాగ్ని

బాతురంతికము ప | ఖ్యాతిమెఱయ

*

*

*

*

*

రోచమానంబుగదియంగ | రోమజముల

చాలుగుట్టమునకుగల్గి | చాలమేలు

తొలగత పదిసుశ్శుగూడంగ | నలుబదేను

మేలుచాతుర్యభోజు | క్షీరనూజ.

17

సీ ముందరికాళ్లను | మోకాళ్ళుజంఘల

విడివట్లచులుగుల | మడుగులందు

తొలగులబిరుదున | తొడలందునగుల

నటక్రిందిపిక్కల | యండములను

కాశదేశంబున | గుదమునప్రక్కల

బొడ్డున పీపున | బొమలమీద

కుత్తుకకన్నుల | కొలకులరెప్పల

కణ్ఠమూలములను | కటములందు

దండమున ముక్కుజమరుల ॥ క్రిందిపెదవి
జెక్కులను మూతిమీదను ॥ జెవులతుదల
కన్నుగవనాసికమునకు ॥ గలిగియొనర
నున్నసుల్బొప్ప నిన్నియు ॥ గన్నభూప.

ముందరికాళ్ళయందునను, మోకాళ్ళయందునను-జంఘలుకలి
యుచోట్లను మణుగులందును పిరుదునందునను తొడలయందునను
అడుగులయందును పిక్కలయందును అండములయందును యోనిజ్జేశ
మునను బొడ్డునను వీపుమీదను కనుబొమలమీదను కనుకొలకులం
దను రెప్పలందును చెవిమూలములందు గండభాగమునందును ను
ళ్ళుండదగు సులభసాధ్యము.

క. కకుదంబున హల్లకమున

ద్రీకమునసందులను సుల్బ ॥ దిరమైయున్నా

బ్రకటితదోషం బగునిది

నకులాదుల మతముదండ ॥ నాయకతిలకా.

19

మూపుమీదను హల్లకమునను గుదస్థానమునందును చంకల
యందును సుల్బగలిగిన వాజి దోషయితమగును.

గీ. జలజకులిశకలశ ॥ చామరతోమర

చక్రముసలముకుర ॥ శంఖచంద్ర

మణిసితానఖడ్గ ॥ మచ్చాంకుశాదులు

గతులబొల్లుమేలు ॥ గన్ననృపతి.

20

ఋద్ధము కులిశము చెంబు చామరము తోమరము చక్రము
ముసలము రోకలి ముకురము (మొగ్గ) శంఖము చంద్రుడు మణి
ఖడ్గము అంకుశముమున్నగువానివలె నుండు తెల్లనిబొల్లియుండుట
మంచిది.

గీ. శూలపాశనిగళ ॥ నీలపీతారుణ
 గతులబొల్లుగీడు ॥ గడిమదలను
 క్రిందిపెదవి జమర ॥ రుజలందునెడతెగి
 యున్నపుండ్రోలేఖ ॥ యొప్పదండ్రు.

21

శూలము పాశము నిగళము (శృంఖలు-అరదండములు.) నీలి
 వన్నె పచ్చనివన్నెగల బొల్లులుండరాదు. అందువలన కీడుసంభవిం
 చును. తలయందును క్రిందిపెదవియందును ముక్కుజెమరలందును
 బొల్లియిండరాదు.

సీ. దంతాధికంబును ॥ దంతకనమును హీ

రాశియైనను విక ॥ రాశియైన
 బిల్లికన్నులునేక ॥ పింగళియును నొంటి
 బీజంబులెమ్మును ॥ బిల్లిచెవియు
 దినమునబుట్టిన ॥ గవయుద్భవిల్లిన
 జనుబొట్టుకరగుట్ట ॥ మునకునున్న
 శృంగతాలువలు మి ॥ క్షీలియైన గొరిజలు
 నల్లనైకడు పెల్ల ॥ వెల్లనైన

* * * * *

అట్టిహాయముల సాలల ॥ గట్టజనదు
 మల్లయామాత్య పుత్ర ॥ నిర్మలచరిత్ర
 అహితహృద్భల్ల రాయసా ॥ హత్తిమల్ల.

22

ఎక్కువదంతములు తక్కువదంతములు గలిగిన గుర్రమును
 కరాళివికరాళిని (నీనియర్థముముందు వివరరిపబడును.) పిల్లిగండ్లు
 కలదియు యేకపింగళి (ఒకకన్నుద్భవ్వి) ఒకబీజముకలది పిల్లిచెవులు
 పెండుపిల్లల నీను గుర్రము నల్లని తాలువలుకలది- పెద్దపెద్దగిట్టలు
 గలది- మున్నగు దోషంబులుగల గుర్రములను పెంచకూడదు.

క రాళి=భయంకరమైనది.

విక రాళి=భయంకరమైనదానికి వ్యతిరేకము.

గీ. మూడు కాళ్లునుగల్గిన 1 ముసలియొక్క

పదమునిలుపైన నదివిష 1 పాదియందు)

సన్నమగుచున్న దోషంబు 1 తెన్నియైన

నుదుట బొల్లుంటు మేలున 1 మృదితహృదయ.

మూడుగాళ్ళను తెలుపైన బొల్లియుండి నాలుగవపాదము
నలుపైనయెడల నాగుర్రము విషపాదియగుచు. కాళ్ళు సన్నమైన
యెడల దోషముల నెన్నిటి నేని బోకాబును.

క. మెఱుగారికాళు మేనును

నెరివిరిసిన తమ్మిచూడ్కి 1 నెమ్మొగమున గొ

మ్మెరుగుల దెగఁడడి కన్నులు

నెరివాలము గలుగు హరులు 1 నివి యోగ్యంబుల్. 24

మెఱుగెక్కియున్న శరీరమును, సగము విడిచిన పద్మమువలె
నుండు నెమ్మొగమును, కాంతివంతములైన కన్నులును చక్కనివాల
మును గలహయములు శుభము చేకూర్చును.

క. ఛాయావిహీనమైనను

వాయుసఖరగృధ్రముఖ్య 1 స్వరమైనను ద్వై

న్యాయపదగదితపదనము చి

రాయువు గలుగవని విచు 1 మట్టి హరులకు. 25

కాంతి విహీనమైనను కాకి- గాడిద- గుడ్లగూబమొదలగువాని
స్వరముబోలిన స్వరముగల తురంగములు చిరాయువులుగ నుండవని.
పెద్దలమతము.

క. పరగినమొగమును నాలుగు

చరణంబులు తెలుపుగలుగ 1 జయమొసగునరే

శ్వరునకు సత్తురగంబిల

ఖరకరనిభ తేజపంచ ? కల్యాణియగుకా.

26

నాలుగుకాళ్ళను తెలుపుగలిగియున్న హయము పంచకల్యాణియనందగును. అయ్యది రాతునకు సర్వదాజయము కలిగించును.

క. నాలుగుకాళ్ళు గొనచెవి

వాలమువదనము విశాల ? వక్షముతెలుపై

కాల్గునది యష్టమంగళి

సేలినపతియేలు ధరణి ? సేలినపతులకా.

27

నాలుగుకాళ్ళను చెవులయొక్క కొనలును తోకయును ముఖమును విశాలమైన వక్షస్థలమును తెల్లనిపైయున్నయెడల నాగుర్రమును యష్టమంగళియందురు. ఆగుర్రమును పాలించువాడు ధరణీపతుల సేలును.

క. హేమారవంబు గజగళ

ఘోషానకపయోధి ? ఘోషణభేరి

ఘోషణదిక్కరి బృంహిత

ఘోషణగతి నుండవలయు ? ఘోటకములక్కు.

28

గుర్రములయొక్క ధ్వనినిగూర్చి చెప్పుచున్నాడు. సులభసాధ్యము.

క. తొల్లికతాయువు హరులకు

ఎల్లను దుర్జనులమోవ ? సేహ్యంబవితా

రొల్లకముప్పది రెండే

శ్లలన తురగములువడసె ? సమరులచేతకా.

29

పూర్వము బ్రహ్మ గుర్రములు దుర్జనులగువారిని గూడ మోయుచుండుట జూచి విచారపడి వాని యాయుఃప్రమాణమును ముప్పదిరెండుసంవత్సరములుగా సేర్పరచెను.

క. వన్నెనుధాధవశంబై

చెన్నారగ నల్లనైన ? చెవికల్గినయా

సన్నతతురగము యీభువి

గన్నయధరణీశనామ ? కర్ణాంకమగున్.

30

తెల్లనిశరీరముగలదై నల్లనైనటువంటి చెవిగలిగిన యశ్వము
ను కర్ణాంకమందురు.

చ. హరియని నర్కబింబునిశు ? కాంగుని గొంగునిగొంగుపాణినా

తరగినకత్తలాని ప్రమ ? దంబుననెక్కెడిచోట భూవతుల్

సురవతి కృష్ణవహ్నిశివ ? సూర్యపితామహవాయుసోములన్

వరుసదలంచి మొక్కునది ? వారకడైవత కోటిగావుతన్. 31

హరి, అర్కబింబము, శుక్రాంగు, కొంగ గొంగుపాణి తరగిణి
కత్తలాని ఈపేర్లు గలిగిన గుర్రముల నెక్కునప్పుడు ఇంద్రుని కృష్ణుని
అగ్నిని- శివుని సూర్యుని బ్రహ్మను వాయు, చంద్రుని దలంచి వారికి
నమస్కరించి ఎక్కివలయును.

క. నీలిని నలగని శోణిని

నీలోత్పలహయముబన్ని ? నృపులెక్కినచో

మేలుగనదియును త్వష్టిల

కీలినివాయువుదలంప ? గెలుపగుబోరన్.

32

నీలి నలగ శోణి నీలోత్పలము ఈనాలుగుపేర్లుగల గుర్రము
లు నెక్కునప్పుడు అగ్నిని వాయుదేవుని దలంచికొనిన శుభము చే
కూరును.

క. చతురమగు నొసలనాలుగు

వితతముగా నశ్వములకు ? వెలసినధృవులన్

మతిదలంప మేలునిచ్చును

పదునాలుగుదేశములకు ? బట్టముగట్టున్.

33

గుర్రముయొక్క నొసటను చతురాకారముగ నాలుగుధృవులున్నయెడల నాగుర్రము తన్నేలినవానిని పదునాలుగుదేశములకు పట్టభద్రుని చేయును.

క. పట్టముక్తియఫాలంబున

వెట్టణముసుశ్శుమూడు ॥ నేర్పడియున్నన్

గట్టుము హయమును శాలను

సృష్టికిపతియతఁడునువ్వె ॥ స్థిరమతిదలపన్. 34.

పటకావలె నుడిటిపై మూడుసుళ్లుగలిగిన యా తురగమును శాలలోనికిఁ జేర్చుము. ఆగుర్రము నేలినవాడు బ్రహ్మతో సమానుఁడగును.

క. ఒండొంటి మీద దొంతిని

రెండునమూడైనధృవులు ॥ రుజలైయున్నన్

గండతనిజముగ నిలుపుము

భండనమున నశ్వమిచ్చు ॥ బతికిజయములన్. 35.

సులభసాధ్యము.

క. నిటలమున దొంతివలనయు

పటుతరముగ సుశ్శుమూడు ॥ పృథవించినచో

నిటలాత్ము డడ్డగించిన

చెటులతననిలోనవైరి ॥ శిరమునుదృంచున్. 36.

సులభసాధ్యము.

క. మిక్కిలిదోరణములక్రియ

జక్కగరోమజయములశ్వ ॥ సంఘమునుదుటన్

నిక్కముగల్గిన శుభమా

ఎక్కము రణరంగభీమ ॥ యెంతయు బ్రీతిన్. 37.

అధికముగా సుష్ణదోరణమువలె నున్న యెడల శుభదాయక
మగును-దాని యధిశోహించు యజమానునకు శుభముచేకూరును.

క. తురగంబునొసలిమీదను

బంకింపగ రెండుధృవులు ॥ పృథునకుశుభమా

నరనుతవిలువగవలయును

ధరణీశ్వర కంచనృపతి ॥ దానవినోదీ.

38

గుర్యముక్కు నొసటను రెండుధృవులుగలిగినయెడల తన్నే
లినవానికిశుభము చేకూర్చును.

క. కుత్తుకసుడిగల తురగము

చిత్తజనిభుజైన నేని ॥ సిద్ధముదలపన్

ఉత్తమపురుషులు విలువరు

నిత్యత్యంబునుజూడజముని ॥ నిలయముకేగున్.

39

సులభసాధ్యము. కుత్తుకమీద సుడియుండరాదు.

క. ఉభయగళములకు నెల్లను

నభిముఖముగ ధృవులుగల్గు ॥ నశ్వమువిలువన్

శుభమగుకంఠాభరణము

పృథుసుతభీమాంబపుత్ర ॥ పరమపవిత్రా.

40

గళమునకు రెండుపక్కలనుగాని యెదుటనుగాని సుష్ణగలతు
రగము కొనవలయు. అట్టిగుర్యము శుభముచేయు.

క. మేలుగ గళంబుక్రిందను

నాలుగుయంగుళముల రెట్టి ॥ నగు సుడియున్నన్

యేలుమది దేవమణియని

బాలార్కసమానతేజ ॥ బంధునిధానా.

41

సులభసాధ్యము. గళముక్రింద ఎనిమిదంగుళములకు క్రింద సు
డియున్న యది దేవమణియను సుడియగును దానినేలవలయును.

క. దేవమణి క్రిందసుడియును

భావింపగ రోచమాన ? మగునని ధాత్రిన్

భావజనన్నిభవిలువుము

భూవనితాప్రియుడ కన్న ? భూపలలామా !

42

దేవమణి క్రిందగానున్న సుడిని రోచమానమందురు. అట్టిగుర్రమును భద్రాయము. తప్పక కొనవలయును.

గీ. రోచమానంబుక్రిందని ? రూఢమగుచు

నమరసుడి జెరిగిపోకిన ? నట్టిరేఖ

పేరుహరికిజూడ ? ధారుణిలోశత

పాదియనిరి యశ్వ ? భావవిదులు.

43

రోచమానమక్రింద జెరివలె గొన్నిటినుడి యుండును. అట్టిగుర్రమును శతపదియందురు.

క. బాహులవక్షస్థలముల

నూహింపగ ధృవులుగలుగ ? నుచితము విలువక

ఆహవభీముడపాత్రత

దేహీజనకల్ప భోజ ? దినకరతేజా.

44

ముందరి కాశ్యమీదను వక్షస్థలంబునను ధృవులుగలిగియున్న యశ్వమును గొనవచ్చును.

సీ. త్రికమున వీపున ? కకుదాంగకములను

భృకుటిపై నాసాగ్ర ? పుటముమీద

హృదయమునను నాభి ? యుదరముకుత్తుక

చెక్కునముక్కున ? ప్రక్కలందు

గుదమునవిత్తుల ? కోశముమెడలపై

నేత్రాలనాలుగు ? గోత్రములను

మస్తకమధ్యమమ్ మానుగాకటములమ్

నేకవింశతి ధృవుః తురగజములు

యిట్టిదోషంపుహయములుఁ గట్టదగదు

గట్టినంతన చెట్టలుఁ బుట్టుచుండు

బుధజనస్తోత్రస్మృతిఁ పూర్ణగాత్రీ

వంశకులదీప శ్రీకన్యకమ్ వసుమతీశ.

45

కం. అనియవములందు నెడలక

ధృవులుండగ వలయుమరియుఁ తురగంబులకుఁ

దివిరియొండుంటి నెడలక

సుచిచారుడనామతంబుఁ శుభగమనోజా.

46

గుర్రముయొక్క యవయవములందు తప్పక సుశియుండవలయును. అనుభూవిచ్చిన్నముగాక యుండవలయును. ఒక్కొక్కనుడి రెండవదానిని తాకి దానిని వికలమగునట్లు చేయకుండవలయును. అని మనుమంచిభట్టు తనయభిప్రాయము జెప్పెను.

క. మిక్కిలి నశుభములైనను

దక్కువ శుభధృవులుగల్గఁ దగదెక్కంగా

ఎక్కుమురుజులకు శుభములు

మిక్కిలి గలుగంగజూచిఁ మృగపతిశౌర్యా.

47

అశుభసూచికంబులగు సుశృంగికముగను శుభసూచికంబులగు సుశృంగి స్వల్పముగనుయున్న యశ్వమును గొనదగదు. శుభసూచకము బధికముగానున్న పరిశీలించి దాని నెక్కవలయును.

క. కిలియుగమున తురగములకు

సలలితముగ బాహుయుగముఁ సన్నములైన

బిలుపుము తురగముశుభమిని

యిలతలమున కొంకణపతిఁ యిభరిపుశౌర్యా.

48

గుర్తియునకు ముందటికాళ్లు సన్నములై యుండుటమేలు.

క. వాలంబుబాహుజంఘుల

మేలుగకంతానసంబు ? మేదినిమీదన్

ఫాలముకర్ణముమెడయును

బాలగద్దీర్పంబులైన ? జవమానియగున్.

40

తోకయు కాళ్లును-జంఘలును-కంతము—ముఖము చెవులు
మెడయును మిక్కిలి పొడవైనయాతురగము మిక్కిలి జవసత్వముగల
ది యగును.

క. బాహుబుజంఘలుమధ్యము

వాహనపతి నెరుగుముఖము ? వాలముజెవులున్

నూహింప కురుచలైనమ

ఆహసభీముండ సత్వ ? మధికముసుమ్మి.

50

కాళ్లును జంఘలును మధ్యభాగము (కటిప్రదేశము) ముఖము
తోకయు జెవులును కురుచలయున్న యశ్వము వేగముగా పోవునది
గాకున్నకు బలముకలది యగును.

క. ముష్కములు కురుచలైకడు

శుష్కంబులునైనజూచి ? సుజనుడవిలువన్

నిష్కముల లెక్కసేయక

దుష్కరములబొందడెంత ? దూరంబైనన్.

51

ముష్కములు (వృషణములు) కురుచగలిగి ఎండిపోయినట్లు
న్నయెడల రూప్యములుఖచ్చు పడునని లెక్కసేయక తప్పుక గొనవల
యును. ఎంతధనము వెచ్చించినను నష్టములేదు.

క. పలువరుసనేడు దంతాలు

కలిగిన జనసత్వహీన ? కాంతివిహీనన్

విలువదుపతులకు నెక్కడ

కులజలనిధిపూర్ణసోమ ? గుణగత్సనిధి.

52

ఏమి దంతములు గలదానిని బలము జవము లేనిదానిని కాం
తిలేనిదానిని భూపతులెక్కకూడను. దానినికొనరు.

కం. బలువైకొలది వెన్నును

వలుదగుమధ్యంబు నిడుద ? వాలమునైన

వెలయగ వట్టువలెనను

గలుగుయెడ గుర్తిములను ? గట్టుముసాలక.

53

బలమైనట్టియు చురుచుయైనట్టియు వీపును- బలముగలిగి లావై
సమధ్యమును- పొడుగుపాటితోకయు- గలిగినటువంటి గుర్తిమును
ఘాలయందు గట్టియుంచుము.

కం. బడపంబో లేశిహాపము

కడుగుర్తిముపతుల నెక్క ? కడుయోగ్యముదా

కిడునర్థి విలువవలయును

కలియుగమున సిరియునొసగు ? కన్ననృపాలా !

64

ఆడుగుర్రము ముఖమువలెనున్న మొగగుర్తిము శుభదాయ
కము తప్పక విలువవలయును.

కం. వడవగులును భూలంఘులు

విదితంబుగ దెల్లనైన ? విలువుముహయుము

కదనమున నెక్కనతనికి

నెదురారిపుఘోటకము ? నేనుగుఘటముల్.

55

ముఖమును- అంఘులును- భూయుగమును దెలుపైయున్న
యశ్వమును గొనుము. దానినెక్కినవానికి శత్రుసేనలోని గుర్రము
లు యేనగులు సులభసాధ్యములు.

కం. భూపాలయపరగాత్రము

నేపారగదెల్లనైన | నెక్కుముహాయమున్

యేపైవిలువగ వలయును

యేపొందుం లచ్చిమిగుల | వినయగుణాధా.

కంఠముయొక్క క్రిందిభాగముగాని మీదిభాగముగాని దెల్ల
నైన గుర్రమును నధిరోహించుము. అట్టిహాయమును గొనిన వానిగృ
హంబును నైశ్వర్యములు సర్వదా నిలచియుండును.

గీ. నొసలజుక్కలేక | శశికాంతి నొకకాల

మూడుకాళ్లుగలుగు | మొసలియండ్రు

దీనివిలువవలదు | మానవులకు

వంశదీప కన్న | వసుమతీశ.

57

నొసకిమీద తెల్లని మచ్చలేకను- మూడుకాళ్లును తెలుపుం
డి యొకకాలను తెలుపులేకున్న నాయశ్వమును మొసలియండును.
దానినిగొనవలదు.

క. వలవలికాళ్ళును రెండును

వెలయగ సితవర్ణమైన | విలువుముహాయమున్

సలలితవామాంగంబులు

వెలయగదెలుపైన గాదు | విమలవిచారా.

58

వలవలికాళ్ళు రెండును తెల్లని వైనయెడల నాహాయమును
తప్పక గొనుము- ఎడమభాగము తెల్లనైన నాహాయంబులను గొన
వలదు.

కం. పాదములు మూడుగడగిన

భేదింపక మొసలియండు | పెద్దలుహాయమున్

మేదినిలోజూడగ నొక

పాదంబడి గడగవిషమ | పాదిదియయ్యెన్.

59

మూడు పాదములు తెలుపై యొకపాదము నలుపైవ మొసలి
యండు)- అటుగాక మూడునలుపై యొకటి తెలుపైన నదివిషపాది
యని పిలువబడును.

గ|| ఎక్కగ జన దమ్యోసలిని

నిక్కంబుగ విషమపాది ? నిందితమయ్యెన్

ఎక్కుము నుడుటనుహయముకు

చక్కగ బొల్లండెనేని ? సౌజన్యనిధి. 60

ఆ మొసలి యని పిలువబడు తురంగమును యొక్క బోవ
కుము. అది విషపాదియగుటచే నింద్యము. నుడుటను చక్కనిబొల్లి
యున్న యశ్వము నెక్కుము.

క. పట్టరు గోడిగ నేక్రియ

స్మష్టిశ్వర వెనుకపడము ? సితమైయున్నన్

నెట్టనమూత్రము విడిసను

బుట్టపు దోషంబులండు ? బొల్లరిలేమిన్. 61

గుర్రము యొక్క పృష్ఠభాగము వెల్లనైయున్న యెడల వా
గుర్రమును గొనరు. అధికముగ మూత్రమును విడుచు హయమును
గూడ దోషము కలుగునని తలంచి గొనసాహసింపరు.

క. పురపాశ్వమునకు ముందట

సరసిజరిపువర్ణమైన ? చరణముగలుగన్

స్థిరమతి విలువగవలయును

యరుదుగమూత్రంబు చాకి ? యరుగుంబుజులన్. 62

మగగుర్రమునకు ముందటి భాగము సూర్యనియొక్క వర్ణ
మైనచో బుద్ధిమంతులు చాకి పోసీయరు. తప్పక స్థిరచిత్తముతో
గొందురు.

క. శ్రీజన్మనదనరాజ

వాజితయసమాననయన | రాజీప్రసక్త

రాజులకు దుగ్ధవారధి

రాజనకుఁ కుమారకంప | రాజనకెలమి.

63

వజ్ర్యంతములలోనిదిగావచ్చును. పెక్కులుగూ మాతృకల
లో నీపద్యము గానరాదు.

ప. అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పించున నాయలక్ష
ణవిలాసంబు కృత్రికి కథావిధానం బెట్టిదనిన శ్వప్రశంసయు
నావర్తలక్షణంబును దశాక్షేత్రవిభాగంబును ప్రావేశ ప్రమా
ణంబును వయోజ్ఞానంబును వర్ణలక్షణంబును ఛాయాలక్షణంబును
గంధలక్షణంబును గతిలక్షణంబును సర్వలక్షణంబును పుండ్ర
లక్షణంబును సామాన్యదోష మహాదోష దోషతమప్రకారంబు
ను నుత్తమాశ్వలక్షణంబును విహీనలక్షణంబును చికిత్సయు లవణ
విధియు ఉదకవిధియు గడ్డికషణప్రకారంబును క్రమంబున జెప్పెద
నందు నశ్వప్రశంస యెట్టిదనిన.

64

అశ్వములకు సంబంధించిన వివిధములగు లక్షణముల జెప్పెద
నని సూచించినాడు. సులభసాధ్యము.

ఉ. అంబుధివేష్టితావనియు | తాజి జయంబు మహాయశఃప్రతా

పంబును నిత్యలక్ష్మీయు నప్రసరసుఖంబుల నొందునందు ధ

ర్మంబును వైభవోదయ సమగ్రిముదంబులుగల్గి యొప్పువా

హంబులు చాలగల్గు వసుధాధిపుడెప్పుడు నిద్రతుల్యుడై.

65

గుర్రములధికముగా నేభూపాలునియొద్దనుండునో యాభూ
పాలుండు చతుస్సముద్ర ముద్రితధరావలయంబు పరిపాలించుచు
యశఃసాంద్రుడై - లక్ష్మీయుతుడై సర్వసౌఖ్యంబుల నొందుచు నధిక
వైభవము గలవాఁడగును.

చ. అరయగ సర్వలక్షణ సమంచితమైన తురంగరత్నమే
నరుని గృహంబునందొక దినంబుననుం దగురీతి నుండునా
వరమ వవిత్రేగేహమున | బాయకనిల్చు రమావధూటి శ్రీ
ధరు యరస్థలింబలె మ | దంబెసలార పసన్నచిత్తయై. 66

సర్వశుభలక్షణములను గల్గిన గుఱ్ఱమే మానవునియింట నొక
దినంబు యున్నను-యూమానవునకు యధికంబులగు ధనంబులు ల
భించి.స్థిరమై నిలిచియుండును.

మ. జవసత్వాత్వైతవైభవావళులచే | సంపూర్ణమైయుండునే
యవసీపాటునై న్యమాతని సము | ద్యత్కీర్తి బెంపరియున్
నవపర్యంత వసుంధరావలయుమున్ | మానంబుతో నేలుశా
త్రవ * * * * *

గ్రంథపాతముచే గడమపాదము నశించినది. అర్థముస్ఫురించు
టలేదు.

చ. * * * * *
త్రవధరణీధరేశ్వరుని | దానముపాలిటి లచ్చియైమహా
త్సవములుగ ర్తగూర్చు రణధామములో మహాజకోటికి
శివశిష్యులైకంబులు విచిత్రపు దూతిక లే తలంపగన్. 68

గ్రంథపాతము పైకద్యముతో గలిపి పెక్కుమాతృకలందు
గలదు.

చ. దూరము బోవునప్పుడను | దుర్దమశత్రువులపై న్యముల్
బోరునగెల్పుచున్నపుడు | బొంకముతో మృగయావినోదవి
ద్యారతిదేలునప్పుడు నగరాధిప కోటికి వాజులట్లు బెం
పారజయాది కారణము | లారసిచూడగ గల్గనేర్చునే. 69

దూరదేశముల కేగవలసివచ్చినప్పుడు-శత్రువులను జయింప
బోవు నప్పుడు నేటాడుటకుమాన్వ విద్యాప్రసంగముల దేలునప్పుడు

ను రాజులకు గడుంగడు సహాయమొనరించి జయముచేకూర్చును-
యిట్టి సహాయమొనర్పదగిన వేమైన గలవా?

ఉ. వారణసేనలెన్నయిస / వాజిబలుండగు రాజుకెప్పుడు
వైరులబోరగెల్తురని / వారణరాజలు నిక్కువంబు దు
ర్వారపు వాజిమొక్కటి నివాసమునం గలిగున్న తేనికీ
వారక శంకనొందుదురు / వైరులుమున్నగ కంఠభూవరా. 70

శా విశ్వంబుదు వసుంధరాపతులకు / విఖ్యాతిబీజంబులై
యశ్వంజుల్ గడునాధుకార్యములు చేయంజాలు చందంబున
శశ్వద్దాన హఃపటినిలసన / స్తంభేరమంబుల్కడన్
యైశ్వర్యాధ్యపదాతిలోకములు సేయంజాలునే కృష్ణురక. 71

చ. కరిగధవీరభీషణ వికార జలగ్రహణోటిచేతమ
స్తరమగు వైరిభూరమణ / సైన్యపయోధి నన్నశశ్వమం
దరగిరిద్రచ్చగాక మరి / తక్కినరీతుల ద్రచ్చవచ్చునే
యరయవీరలక్ష్మి నిలనాభశక్రపథరాత లేశ్వరా. 72

గజబలములు రథములు-పదాతులు-జంతులహో నింపబడిన
కందకములు గల్గి తరించ శక్యమి కాకయుండు శత్రురాజుల సైన్య
మను పాలసముద్రమును ద్రచ్చుటకు నశ్వమే మందర పర్వతము.
అదియే లేనిచో శత్రుసైన్య పయోధిద్రచ్చుట యెట్లు?

మ. ధరణీమండలమెల్ల నశ్వముల చేతంజాల సిద్ధించున
ధరణీమండల సిద్ధియైన వలనం / ధర్మార్థకాములులక
ధరణీ పాలకమాండలంబులకు హ / స్తప్రాప్తమా గాన య
ధరణీ రాజుల లాభనూపదకు గం / ధర్మాబులే మూలముల్. 73

రాజ్యభోగములు అశ్వములచేత లభించును. రాజ్యమువలన
ధర్మార్థకామమోక్షంబులను చతుర్విధ ఫలాలు లభించును. శా

పున రాజుల జయమునకు - సౌఖ్యమునకు - (యహపరసౌఖ్యమునకు)
మూలకారణము లీయశ్వములె గదా.

శా. దావానేక పరోహితంబు ధరవో ? త్రాలంబు శాంతావశం
పానూనద్యుతి దుర్నిరీక్షమురుబా ? కాసారముద్యద్విష
తేనా వారధి మండలంబు గరిమం ? జెండాడు నుద్దండతక్
భూనాధుండు హయాధిరూఢులగుచున్ బోరున్ సమీరాకృతిన్.

చ. వరశుభలక్షణంబులను ? వర్ణనకెక్కిన ఘోటకంబులన్
ధరణిపుడెక్కిబోవలయు ? దజ్జగతీ పతిగోరివచ్చు నిం
పరుదున శత్రులక్ష్మీ విభ ? వాన్వితయై యభిసారికాకృతిన్
దురమున గంపభూరమణ ? దోర్బల భీమకుమార మన్మథా. 75

క. వర్జితదుష్కృతసుకృతో
పార్జితవివిధార్థనిష్ఠ ? రాహవకేళిన్
నిర్జిత శత్రుసముత్కర
మార్జితవైభవ సముఖ ? తాయత కీర్తిన్.

76

సీ. చెలగి దేవాసురా ? దులకు నయ్యింద్రుడు
సామంబులను దేవ ? పాతసమితి
నాత్మ భాష్యంబున ? ననిల దేవునియందు
నమృత పూరంబుల ? నండములును
వాజులనృజియించి ? వనజాసనుడు వాని
కన్నుల కమలారి ? కమలహితుల
వాతెరసురనది ? వాణి జిహ్వికయందు
యెదనగ్ని మణుగు ? యెడల దిశల
పసరునుక్కున నంగము ? నసలు నిలిపె
కాన హరులను వేల్పులు ? గా దలంచి
నెమ్మి పూజించి యెక్కిన ? నృపులకెచట
జయము చేకూరు గంపన ? యైతలేంద్ర.

77

మ. సుమనోవాహిని రోమరాజి జలఁ ది స్త్రోమంబు కాంచీకళా
 వము శైలంబులు చన్నగుబ్బలు పురిఁ ద్రాకారముల్ తారహా
 రములై యొప్పుగ నొప్పుచున్న యతులఁ ద్రాకారంభ విశ్వంభరా
 ప్రియదంబార సుఖించు యశ్వపతియున్ ద్రాకార ప్రియగతిన్.

చ. తురగము నాజినెక్కి నిజఁ దోర్బల లీలలజాపి విద్విష
 త్సరకరవాలధార దెగఁ ద్రాగించిన పుణ్యుడు నందగాంచు త
 త్తురగము మేనిపై గలయఁ ద్రాగిన రోమము లెన్ని యన్నివ
 త్సరములు నాకలోక వనితాసుఖ ముఖ్యవిశేషసౌఖ్యముల్. 79

ఉ. నెమ్మది లోననెంతయును ద్రాగిత్వంబు చరింపరేవునే
 మమ్మున సర్వలక్షణ స ద్రాగితమైన హయంబు నిష్పదై
 వమ్ము దిభాతినే నృపతి ద్రాగిన కృత్యము లాచరించు ని
 త్యమ్మును నామహిమతికి ద్రాయువలును నగ్గలంబగున్. 80

చ. సమవిషమాజి రంగముల ద్రాగిత్యంబుల దూరి పారుచో
 గమిగొని పేర్చులెల్లదెగి ద్రాగిత్య దాకుచు పేలుచుండినన్
 దమక మొకింత లేక నుచి ద్రాగితి నేలిక నుద్ధరింపు చి
 త్రమతురగంబు దాని నుతిదామర చూతియు జేయనొప్పునే. 81

మాలిని. పరిహృతరిపు గర్వా ద్రాగిత్యగర్వాప హర్వా
 భరణ విపులసేనా ద్రాగిత్య నాఖ్యాభిరామా
 పరిచిత న్నవవిద్యా ద్రాగిత్యస్మరద్గద్య పద్యా
 చరణ పతిత భూషా చాళుకీపంశ దీపా.

గద్యము.....

భైరవాచార్యపుత్ర మనుమంచిభట్టు ప్రణీత

మైన హయలక్షణవిలాసంబునందలి

ప్రథమాంకురము.

శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము

ద్వితీయాంకురము

రమణీ సేవాస్పద

పారీణ వివేకపరమ పావనమూర్తి

సారాచారవదాన్య

తూర్పుహ విద్యావిహార కంపకుమారా.

లక్ష్మీదేవిని సేవించునటువంటి వివేకములుగలవాడుపావనమైన
వాడా...కృతిపతియైన కంపకుమారుని కన్వయము.

క. తురగస్తుతి పద్యారస

ధరవిశ్రుతగతుల రీతి దగజెప్పెదనా

దరభరితహృదయ పద్మము

కరమరుదు గజ్జికి దొడపు గా జేయు మొగి. 2

క. పరలక్షణ నామంబులు

పరిపాటిగ జెప్పుచోట పులికిన రీతుల్

పరికించి కరుణసేయుడు

సరసగుణోదారు లయిన సత్కృత్యులైనయె 3

ప్రదాయకములై యుండును. అవర్తములలో శుభాశుభముల కలిగి
రెండు తెరంగులైన యావర్తంబులయ్యెను.

క. ఊరమున శిరమున రంధ్రో

పరంధ్రముల రెండు | పృష్ఠానముల

నుత్తరమున నొకటొకటిగ

పరవాజుల పయిని దశ | పదిధృవులయ్యెన్.

9

గుర్రమునకు 10 ధృవులుండవలసినస్థానములు. చూడు- పృథ్
మాశ్వాసమున 11 వ పద్యము. మరల నిచ్చట నేల చెప్పబడియెనో
తెలియదు.

గుర్రముయొక్క తొలంకులందును, శిరముమీదను నుడుట
ను- పక్షమునంగును.

అధిదేవతలు.

మ. పరగంవాజి తొలుంకులం శిరముపై | ఫాలప్రదేశంబునన్
వరుసన్ పక్షముపై జనించిన నుడుల్ | వర్జ్యంబులో నుల్లకున్
నరనారాయణ యక్షరాక్షసధృవుల్ | సక్షతనాథార్కులు
న్నరతాప్తుండును మందగంధ వాహుడున్ | నాసత్యలుండేవతల్. 10

గీ. మొండిమస్తక హీనమై | యుండు వాజి

జతలకు జెడ్డయది కడు | ముట్టదగదు

మున్నుతానున్న నెలవున | నున్నహరుల

మన్నిగొనికాని నిలువనీ | దెన్నిగతుల.

11

చిన్నతల గలిగియుండి- సుఖ్యలేక మొండిదెనట్టి హయమును
ముట్టుటకైనను తగదు. అదిశాలలోనున్న యితర గుర్రములకు గూడ
హానిచేయును.

క. నెలవులముప్పుదియునుగల

తురగంబునుబ్రతుకుపెద్ద | కాలముశుభమై

నిలువకుడి వేగుభములు

వెలయుకయనిగొన్నిధృవులు ? వెలితైయున్నా. 12

ముప్పదిసుళ్ళకు తక్కువయైయున్న గుర్రము ఎక్కువకాలము
బ్రతుకనోపదు.

క. నెలవులు విడిచివదలులో

ఫలనొక్కటి విడువబడిన ? పరిపాటిమెయిన్

నిలువకతక్కినధృవుములు

గలతురగము బ్రతుకువాడు ? గట్టగనగునే. 13

ధృవులుండవలసిన స్థలములలో నున్నయెడల నాగుర్రమును
బ్రతుకదలచువాడు కట్టదగదు.

క. హీనావర్తంబులు ఫల

హీనముగా జేయుకొలది ? నెక్కువయైనం

మాననినెవ్వగ నొసగుచు

గానం ధృవుకొలది నిలుపుగావలె హరికిన్. 14

ఆవర్తంబులను సుళ్ళులేని తురగము ఫలమియజాలదు. ఎ
క్కువయైన నావర్తంబులు గల తురగముగూడ తీరనివ్యధనొసగును.
గాన కొలదిగా ధృవులుగలిగి హరిని నిలుపవలయును.

క. నడుముదెగి రెండుదెగవై

పొడమినధృవుగలుగువాని ? బోదోలకనే

జడుడుతెగి నెక్కు నాతని

ఒడలునదల పొత్తకూడి ? యుండకతడవై. 15

సుడినడమున తెగి రెండు చేయబడిన తురగమును సాహసించి
యెక్కువాడు చిరకాలము జీవింపదు.

క. నెలవుల నిలుపకదాపలి

వలవలీదెనకు దొలగియున్న ? వలవలిసుడి దా

పలిదెసకుజనిన హరిభూ

స్థలినిజభూవిభుని రాజ్యవిత్త ? చలనబుసేయున్. 16

కుడివైపున నుండవలసిన సుడి యెడమవైపునను ఎడమవైపు
ననుండవలసిన సుడి కుడివైపుననుయున్న తురంగము యజమానుని
ధనహీనునిజేయును.

శుభావర్తంబులు.

క. నెలవులనుదట బాహులతో

కలనొస కంఠతలల కేశాంతములన్

గూబలపై సరసత

గల సుళ్ళుశుభమునిచ్చు * కంపనృపాలా. 17

శుభావర్తలక్షణంబుల దెల్పుచున్నాడు.

నెలవులందును నుడుటలందును బాహువులందును, నొసట
లందును కంఠతలమందును కేశాంతమందును చెవుగూబలయందును
సుళ్ళుగల తురంగము శుభములనొసగును.

సీ. శలవులకేశాంతముల రెండురెండట్ల

కొలకుల పదల వీనులమెదళ్ళ

మూడునాలుగురెండు ? మూడులై నెలవుల

నాల్గింటసుళ్ళున్న ? గల్లునొసల

అదిమూడునాల్గునై ? పదమూడుచోట్లను

పండ్రెండు సుళ్ళలో ? భాగములను

కరయుగంబునరెండు ? గడలనివాడ

వస్తువములమూడు ? వరుసనిట్లు

నెలవు లిరువదిన్ని ? బెటవారనిలిచిన

సుళ్ళముప్పదియేడు ? శుభతరములు

తత్ఫలంబులెల్ల / తర్వాత వివరింతు

కంపరాజ భూని / లింపరాజ.

18

సెలవులయందును కేశాంతములయందును వీరులయొక్క
మొదట్ను.

క. చక్కగ సెలవులరెంటన్

జక్కనిరోమజములున్న / సైంధవరత్నం

బెక్కిన రాతుకులంబున

నక్కాలమునిచ్చుచుండు / నిష్టార్థంబుల్.

19

సెలవులయందు రెండురోమజములు (సుల్లు.) గలిగినటువంటి
తురంగమును ఎక్కినరాతునకు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును
యిష్టార్థముల నిచ్చుచుండును.

క. శుక్తులుకేశాంతములను

వ్యక్తములై రెండుగల్లు / వాహమునెక్కన్

యైక్తిగలవాడు విజయా

సక్తుడొపుత్రీపాత్ర / సంపదగలుగున్.

20

కేశాంతములందు సుల్లుగలిగిన గుర్రయు నెక్కినవాడువిజయుఁ
డై పుత్రీపాత్ర సంపదలతో తులతూగు చుండెను.

గీ. హయము రంద్రోపరంధ్ర / పర్యంతభూమి

గానవచ్చిన సుల్లుమే / ఖలములంచు

లట్టిమేఖలి నెక్కిన / యధిపుడెపుడు

మణివిభూషణ సౌభాగ్య / మహిమదనరు.

21

క. విలుతురు తురంగవేదులు

వెలయగ జెవిగూబలందు / వృషభౌవర్తాం

బులుగల్లుతురగ రత్నము

విలసన్మణి కుండలాది / విభవములిచ్చున్.

22

చెవి గూబలయందున్న సుడికి వృషభావర్తం బనాబడును. వృషభావర్తబుగల తురంగమును హయలక్షణ శాస్త్రసంపన్నులు అధిక విభవంబుల నిచ్చునని త్వరితముగ విలుతురు. (కొంగురు)

సీ. నలుమూలలనుడు | నాలుగోమజముల

బాతురంతికమును | సౌజ్ఞదనరి

ముమ్మూలలందుండు | మూడురోమజములు

తేత్రాగ్నినాగ వి | ఖ్యాతిదనరి

మొగిద్దొయ్యెయిండు | మూడురోమజములు

నిశ్శ్రేణికాఖ్యమై | నివ్వటిల్లు

సంగడియై రోమ | జములు రెండుండును

యమశమనామధే | యంబుమించి

హయముఫాలంబుమీదని | యాశ్మతులను

చానకంబుల నాల్గింట | దనరిమించి

సుల్లు పండ్రెండు ఫలమును | సొరిదివినుము

రాజదేవేంద్రయో భళ | రాజకంప.

23

నాలుగుమూలలను నాలుగు సుళ్ళుడినయెడల నద్రానిని బాతురంతికమంగురు. త్రికోణాకారముగ మూడుమూలల సుళ్ళుండిన తేత్రాగ్నియందును. దొంతిని విభంబున మూడుసుళ్ళుండిన నిశ్శ్రేణిక యనంబరగును. రెండుసుల్లు సమీపంబుననుండ యమశమందురు. ఈసుళ్ళన్నియు నొసటనుండవలయును వీనిఫలముల జెప్పుచున్నాను

క. నన్నొసలజాతురంతిక

మున్నతురంగంబునుతమ | హోత్సవకరమై

సన్నత ధరణి రాజ్యస

మున్నత సౌఖ్యంబు లిచ్చు | నోభళకంపా !

నెన్నో సలుమీద చాతురంతికమును సుడియున్న తురగమును
మహాత్సవకరమైన ధరణీరాజ్యసుఖముల నిచ్చునని విలుతురు.

క. నిశ్చేణిక ఫాలంబున

విశ్రుతముగు ఘోటకంబు | విశ్వములోనన్

అశ్రీవిలసత్పరిరంభో

గశ్చేయవిభవమిచ్చు | గంపనుహీశా.

25

నిశ్చేణికయను నామధేయముగలసుశ్శు ఫాలభాగముపై నేయ
శ్వమునకుండునో అది విభవైశ్వర్యముల నొసగును.

మ. చదిలంబారగ సుశ్శునాలుగు సురోభాగంబునం దిక్కులం

గదియంగాదగు రోచమానము సుము | శ్శిష్టానమందుండెనా

నది శ్రీవక్షకి నామధేయముగు నాశ్వశ్శబుచేకూర్చు స

మ్మదలక్ష్మీశయభోగ భాగ్య విలసన్మాన్యప్రతాపోన్నతుల్. 26

ఉ. నాలుగురోమజాతముల | నాలుగుమూలల పేరురంబుపై

దాలిచియున్న తేజప్రమ | దంబున నెక్కడి మానవేశ్వరుం

డాలయనోన శత్రునిచయంబునణచి తదీయ ల

క్ష్మీలలనా విశేషసుడి | కేరిగనుక మహికంపభూవరా. 27

గీ. సోలినురముమీద | శక్తులుమూడుండు

నైంధవంబు సర్వ | సౌఖ్యదంబు

దానినెక్కి శత్రు | సేనల చెండాడి

విభుడు మగుడిదివ్య | విభవుడగును. 28

ఉరముమీదను మూడుసుల్లగల తురగముసర్వసౌఖ్యములను
ఇచ్చును. అట్టిగుర్రము నెక్కినవాడు శత్రుసేనల చెండాడి అధిక
విభవముకలవాడగును.

క. అంగద నామముగల్గుతు

రంగము బాహువుల సుల్లు | ప్రఖ్యాతముగా

రంగ నవరత్నవిభవా

సంగతమొగి నిల్పసర్వ । సంపదలొసగున్.

29

అంగదనామము గలిగినటువంటి తురంగమునకు బాహువు
లందు నుల్లున్నయెడల నానావిధరత్న భూషణములను సర్వసంపద
లొసగును.

క. దేవమణి దేవమణియును

మానవుని గళంబుజేరి । మహినుండుట న

ద్దేవమణి గల్గుతురగము

దేవేంద్ర శ్రీయొసంగు । కృతిగరిం నృపా.

సీ. పాసాద తోరణ । నరత్రింశ.....

సరసిజ వేదికా । స్వస్తికములు

తేతాగ్నియమళని । శ్రేణికా శ్రీవృక్ష

చాతురంతికగదా । చక్రములును

కలశాంగలశుక్తి । ఖడ్గారఖండేందు

వజ్రియూపాంకుశ । కల్పకములు

అశ్వత్థవర్ణ సూర్యాష్ట పదాంబుజ

పాంచజన్యంబుల । పగిదినుండు

ధృవులురముపైనుండె నొసలిపై । నొండెగల్గు

తురగరత్నంబు నెక్కిన । నరవరేణ్య

డరులనిర్జించి తద్రాజ్య । మనుభవించు

రాజకులదీప యాభళ । రాజకంఠ.

31

సీ. కటికంక నాసికా । పుటగండకరమూల

జానుమాన్యహను । స్కంధములను

అలీఢ సృక్ష్మిండపాలాశు తాండవ

కుక్షి వాలస్థూల । క్రోడములను

భూమిధ్య కర్ణాగ్ర | ములరెండు రెండుగా
కోడఘోణాసన | పోధములను
కాకనగణనాభి | కకుదుత్తరోష్ఠపు
హృత్పాభి గండ్రులు | లొకటియొకటి

కుష్టికముల గళలు | గూర్ఖల జంఘలు
నాల్గుకాళ్ళనున్ను.....నున్ను
మొగిపిపానమెగువ | మూగి డెబ్బదియారు
గాని హయమునకు | మేనకంప.

32

క. చిత్తము సుడియడరాచును
విత్తులసుడి పుత్రివారము | వీపునసుడిదా
హృత్తమునకు సరివారికిని
కుత్తుకసుడియున్న హయము | గొనరాచాద్యుల్.

33

బీజములపై సుడియున్న తురగమును ఎక్కినరాతునకు పుత్రి
నాశనమగును. కుత్తుకమీద సుడియున్నను అతురగము కొనుటకు
తురంగశాస్త్రజ్ఞులు నమ్మింపరు.

చ. కటమున శంఖదేశముల | కన్నులకొల్కుల పోధగండ్రహృ
త్పుటములకక్షమూలముల | పుచ్చగుండ్రుల క్రిందటన్ కకు
త్తటములకొక నాసనపదంబుల జంఘలజానుసంధులన్
బటవగుసున్న వింశతియు | పైననుయారుమ హేమాగ్రీవోష్ఠముల్.

34. గ్రంథపాతమువలన యీకద్యము నశించినది. అక్షరములు
స్ఫుటముగ కాన్పించుటలేదు. అచ్చపుస్తకమందున్న పద్యమున
తప్పులు మెండుగ గానంబడియెను. అందుచే విశవబడెను.

డి. కాకనమందు రోమజము | గల్గినవాజము రాతునాజిగో
నూకిక శేబరంబు మరి | నూల్కొనియుండగ జేరియుగ్రీవుం

గాకులు గ్రద్దలుంగరచి ? కండలు గుండెలు చీకీచీకీపే
రాకలితోడమింగుభయ ? దారవముద్దిశే తెల్లనిండగన్. 36

చ. హరికకుదంబువైననుడి మహాదురితంబుగ సర్వశాఖ్య సం
హర మొనర్చు నట్టినుడి ? యశ్వముగట్టిన నింటచుట్టినన్
సురలకు విప్రముఖ్యులకు ? జూడక ముట్టక యివ్వనొప్పులే
కరిపుడేలు రాజ్యమున ? కప్పుడెపారగ తోటలొప్పుగన్. 37

గుర్రమునకు మూపుర ముండవలసిన స్థలమున సుడియున్న
యెడల నయ్యది మహాదురితములు గలిగించును. కావున అట్టి సుడి
గల తురగమింటచుట్టినయెడల కంటిదానినిచూడక విప్రులకీయవలెను.
లేదా శత్రురాజ్యమునకు దోలవలెను.

క. కత్తోవర్త తురంగము
నక్షీణబలంబుగల్గు ? నధిపతికైనన్
నాక్షేణమ్ముల వానల
నక్షయముగ దట్టపు ? నాభశాదిపకంసా. 38

కత్తోవర్తమను సుడిగల తురంగము అధిపతికి నప్తము కలిగిం
చును.

కం. ఎదనొప్పు సంపవానల
గదియుచు గురియించుననుచు ? ఘనులెవ్వరుం
గదిసి కనువిచ్చిచూడరు
హృదయావర్తంబువాణి ? నెక్కండగునే. 39

హృదయావర్తమను సుడిగల తురగము నెక్కినచో శరపరం
పరలజిక్కి ఓటమిజెందుదుమని జనులెవ్వరద్దానిని జూడరు.

ఉ. జానువునందు సుల్లుగల ? సైంధవమున్ భాదిసెక్కువాడు శో
కానల దగ్గడేహుండగు ? కాంక్షణచే యదిశాలనుండినన్

మానకచోరవైరివృష / మాగ్గణరోగవిషాణ్ణిలదా
ధీనునిజేసి రాజ్యసుఖ / హీనునిజేయుట తథ్యమేరికా. 40

మోకాళ్లను సుభృగల తురగము నెక్కినవాడు శోకదవానల
మందు జిక్కియుండును. అట్టిగుర్రము ఎవనిశాలలో నుండునో యాత
డు దొంగలచేతను శత్రురాజులచేతను రోగాదులచేతను పీడింపబడి
రాజ్యసుఖదూరుకగును.

క. వెన్నున సుడిగలతురగము

కన్నంతనె విడకయెక్క / నడగుట యెల్ల

మున్నుగొని బ్రహ్మరాక్షసు

డున్న మహిజంబు నెక్క / నుబ్బుటతలకన్. 41

వెన్నుపై సుడిగల తురగమును చూచినంతనే విడిచిపెట్టక
ఎక్కుటచూడగా బ్రహ్మరాక్షసుడు నివసించియున్న మహిజమును
ఎక్కుటవంటిది.

చ. హరికకుదప్రదేశముల / నశ్వమురొమ్మున వాజివెన్నున
తురగముజానుదేశముల / దోచినసుల్ల మహాగ్రదోషవి
స్ఫురణనుదాని.....జూచి జలంబుల గుంకు పెట్టి భూ
సురులకు దానమిచ్చిపరి / శుద్ధుడుగావలె కంఠభూవరా. 42

క. బట్టువై యావర్తంబులు

కటములరెండెడలగల్గు / గంధర్వములు

త్కట దోషకారియది దా

కటకటమునపలినిజముని / కడకనుపుజమీ. 43

గండభాగములందు రెండుప్రదేశముల సుల్లగల తురగములు
ఎక్కువయైన దోషము కలిగించవనియు శీఘ్రకాలంబున రాతును
యామృదిశానాధునిపురమున కంపును.

క. శంఖావర్తతురంగము

సంఖ్యాతబలంబుగల్గు ॥ జనపతిసేవన్

పుంఖాన పుంఖశరముల

ప్రేంఖతుగాజేసియతని ॥ పెంపణగించున్.

43

శంఖావర్తనమను నుడిగల తురంగము నెక్కిన రాతుయొక్క
చతురంగసేనలను చంపి అతనియొక్క పెంపు సొపదల నశింప
జేయును.

క. శోకావర్తతురంగము

భీకరహయశిరిషదాతి ॥ బృందమునైనన్.

జీకాకు సేయుగానం

గైకొనరత్తేజిరాయ ॥ గండరశాలీ.

44

శోకావర్తనమను నుడిగల తురంగము గలిగియున్న సేన వర
రాజులచే చీకాకుకొందింపబడునని రాజులు అట్టిహాయంబును గొనరు.

క. గండితులు క్షౌరములు

గండములనైననుళ్ళు ॥ కర్తలకుమహా

గండము లనిహయవేనులు

పండితసమృద్ధముజూపి ॥ పల్కిరిమొదలన్.

45

క్షౌరములకు గండభాగములందు నుళ్ళు నయెడల యజమా
నునకు గండముగనుని హయవేనులు జెప్పిరి.

క. గండమునుడి గల తురంగము

భండనమున నమ్ముతోడ ॥ బలుదెసననుపున్

చండిమరీచీవలస

స్పృండలమధ్య ప్రదేశ ॥ మార్గముదూరన్.

46

క. కోడావర్తతురంగము

వేమక నెక్కంగగోరు ॥ వెట్టికి నోరున్

మూడుట నెక్కమయనిము

న్నాడిరి హయశాస్త్రవేదు † శౌబలకంపా.

47

కోడిపర్వతతురంగమును ఎక్కడలచువానికి నోరుమూయజు
డుట సంభవించును. అపజయము కలుగును. అని హయవేదులైన
వారలు చెలిపియుండిరి.

గీ. గ్రంథపాఠము బాణనామకక్రిముల కాహారమైనది స్పష్ట
ముగా గానుపించుటలేదు.

క. నాసాపుటమున ధృవులును

భాసిల్లెడు వాహమెచట † బంధురరోగ

వ్యాసంగునిగాజేయుట

మోసంబది దానినెక్కు † మూఢుడుగలడే.

49

ముక్కురంధ్రములసమీపమున సుళ్లుగల తురంగమును ఎక్కు
జనదు. ఆతురంగము నెక్కుటవలన రాతునకు రోగప్రియగును.
ఎంతమూఢుడైనను దానినెక్కబోడు.

క. వ్యాధులచేగడు

బాధించుచు నేత్రకూలు † భవరోగములకా

శోధకులు వినుడుమీరె వి

రోధముగావించుహయము † భూమిద్విముడునో.

50

నేత్రకూటములందు రోమములుగలిగిన తురంగము యజమా
నుని మనోరోగములచే పీడింపబడునట్లు జేయునని యెఱుంగవలయును.

క. ఘోటంబుల సుళ్ళుండిన

ఘోటంబుల పతులమీరి † కులమునణంచుకా

పాటించుచుండి నడచును

పాటించిరి శాస్త్రవిధులు † బర్హరబాహా.

51

సులభగ్రాహ్యము.

క. ముకుదూలంబున నడుమున

ప్రకటితముగ రోమజంబు ? పాలిట్లినఘా

టకము విభుమృత్యుదూతని

నకలతురంగజ్జలెల్ల ? చదివిరి మొదలక.

52.

ముక్కుదూలముయొక్క మధ్యను సుడియున్న తురంగము
మృత్యుదేవతయొక్క దూతయని దలచి హయలక్షణవేత్తలు బలం
కుదురు.

క. ఘనమగు దారిద్ర్యంబున

మునగగ నెదగోరునట్టి ? మూఘడుగొనుచో

హనుజములు గొనుచువాహము

ననుపమమగు నారాయమీన ? లాంఛితకంపా.

53.

దవడలయందు రోమములుగల తురంగమును దరిద్రముగోరు
కొనువాడు తక్కు నితరుడెవ్వడును గొనడు. మిక్కిలి దారిద్ర్య మొన
గూర్చును.

క. తురగంబు మీదిపెదవిక

నిరతముగా రోమజంబు ? నిజమగుతల్లిక

సురరాజు జూడననువును

చిరకాలంబుండనీడు ? సిద్ధంబధిపా.

54.

తురగముయొక్కమీదిపెదవిపై సుడియున్న యెడల చాతుయొ
క్కతల్లిని స్వర్గమునకంపును.

క. పోలియంచు వాజపోధ

స్థలికిందటి మూడురోమ ? జంబులలోదా

పలినుడి పలిజనకునివల

పలిపతియన్నగనుమధ్య ? భాగముపతియుక.

55.

గుర్రముయొక్కముక్కుక్రిందను మూడుసుష్ణుండినయెడల-దా
వలిసుడి రాతుయొక్క జనకుని- వెలుపలిసుడి రాతుయొక్కపోదడు
ని- మధ్యసుడి రాతును సంహరించును.

క. పెదవులసుళ్ళు హయంజే

విధమున నిజభర్తసౌఖ్యః విభవములెల్లన్

విధుబింబము నలరాహుపు

విధముననది మింగుదనకుఁ వ్రేన్దైనయెడన్.

56

రెండుపెదవులందును సుళ్ళుండరాదు. ఉన్నయెడల రాతుయొ
క్కసిరిసంపదలను- చంద్రునిరాహుపుకబల్చించురీతిని గబల్చించును.

క. కందము సుడిగలతురగము

నిండింతురుతురగశాస్త్రుఁ నిపుణులు దానిన్

ఁడెదమును భీతిగల్గిన

మందరమనువారునాజిఁ మొననెక్కుదురే.

57

మూపున సుడిగలతురగమును హయలక్షణవిదులైనవారలఁ
గొననిచ్చుగింపరు.

క. భావకులు వినుడుతురగము

గ్రీవావర్తంబు మిగులఁ గీడై భువిన్

నేవిధమున నారోహకు

జీవంబున తిరుగనీచుఁ సిద్ధంబుహరీ.

58

గ్రీవావర్తమను సుడిగలతురగము రాతునకు హానిసేయుచు-
పెక్కుదినములొకని భూమిలో నిలువనీయుదు.

క. మన్యావర్త తురగము

విన్యాసము భర్తవంశఁ విభుప్రాణముపై

అన్యాయము తలచుటగుణ

ధన్యాత్ములు దానినెక్కఁ దగగొనరెందున్.

59

మన్యావర్తమును సుడిగలతురంగము యజమానుని ప్రాణముల
దీయదలచునని తలచిప్రాజ్ఞతై నవారలద్దాని నధిష్టింపనొల్లరు.

క. మునుచెంపల రోమజములు

గనుపట్టు హయంబు నెక్కఁగఁ గడుగుటయనిలో

తనభటు దానుతధ్యము

నెనుబోతును ప్రియముతోడఁ గ నెక్కుటకృష్ణా. 60

ముందరిచెంపలపై సుశ్యుగలతురంగమునుయొక్కుట- యుద్ధ
భూమికి భటపైన్య పరివృత్తుడై ఎనుబోతులనెక్కిపోవుట మఱిది.
అశుభకరము.

క. తక్కుగ శత్రుత్వోభము

మిక్కిలిగాజేముచుండుఁ గ మేదినిమీదన్

నిక్కంటై వాహనముల

పక్కలరెండేసిసుళ్ళుఁ గ బర్బరభాహా. 61

గుర్రముయొక్క రెండుపక్కలయందును రెండేసి సుళ్ళుం
డినహయము తన యజమానునియొక్క శత్రువులు మిక్కిలిగా దుః
ఖించునట్లు చేయును.

క. పెట్టెడసుడిగలతురంగము

నెట్టణరణవీధిలోనఁ గ నిశితాస్త్రములక

పట్టించు రాతునప్పుడె

జుట్టించును నిర్జరీకుచంబుల కెలవిక. 62

పట్టెడపెట్టుచోట సుడిగలతురంగము యజమానుని రణరంగ
మందు పట్టించి శత్రువుల కప్పగించును.

క. తక్కుడిరోమంబులపై

జిక్కునెడబాయనీకఁ గ చెలువంబొందం

నొక్కించు కర్తనంతతి

పుక్కిటసుడిగల్లువాజి ? పోకంబగునే.

63

సులభసాధ్యము.

క. గుదనాభింకటిశిలల

నుదరంబుల సుల్లుచేత ? నొనరినవాజి

మదమణగగడమకర్తల

నుదురామయవేదనలకు ? నొప్పనజేయున్.

64

సులభసాధ్యము.

క. పెందొడలసుల్లవాహము

సందేహములేకభువిని ? సమరావనిలో

జిందంబూడిన విధమున

బృందారక నుతులమీద ? పెలుచందోచున్.

65

పైదొడలయందు సుడిగల తురంగము యజమానుని రణరం

గమున చంపును.

క. బీజంబులసుల్లుడిన

వాజుల గొననొల్లరెట్టి ? వారునుభవిన

త్రేజులు పుత్రశోక

బ్రాజిష్టులజేయుగాన ? పరిహరంబుల్.

66

బీజములపై సుల్లుగలిగిన తురంగములను యెవ్వరును గొన

సాహసింపరు. ఆగుర్రములు యజమానులకు పుత్రశోకము తప్పక
కలిగించును. గావున వర్జనీయములు.

క. క్షేత్రయుబొందగజేసెవి

నాశముగావించుననుచు ? నాగరికుని

ద్వేషంబుగలదుగావున

గోశావర్తంబువాజి ? గొనరాడెందున్.

67

గోశావర్తమను సుడిగల తురంగము పలువిధములైన క్షేత్రముల
నొందించి యజమానునకు నాశనముగావించునని పెద్దల పలుకులు
కలదు గావున యట్టితురంగములను గొనరాదు.

క. నందనులు దానుపరమా

నందంబున నుండదలచు ? నరనాథుడు దా

ముందును వెనుకల

నందిరువుల సుళ్లున్నహాయల ? నవనిగొనునే. 68

సులభసాధ్యము.

క. తక్కకమోకాళ్ళనునిరు

పక్కలసుళ్ళున్నవాజి

దెక్కవిజయముగలదై యనుపుని

విక్రమపడి ఘోన్నమెల్ల నిరుపమకీర్తి. 69

పద్యమునందు లక్షణము తప్పుగానున్నది. అర్థము స్ఫురింప

లేదు.

క. నాసములనుళ్లుహరులం

దోషంబులు పుట్టుననుచు ? తొల్లిటిపెద్దల్

వాసిరి గావున దానిని

దోషంబెంచగనెక్కరాదు ? రతిరాజనిభా. 70

ముక్కుమీదను సుళ్లుగల హయమువలన దోషములధికము
గా జన్మించుననుచు పెద్దలు వదించియుండిరి కావున దానినెక్క
వలదు.

క. దెనటి గళావర్తపుహరి

గొనివెరువక యింటగట్టుకొని ? యుండెడియా

తనియింట మృత్యుదేవత

యనయము కాపురమునిలుచు ? నదిసంశయమే. 71

గళావర్తముగల తురంగరత్నమును భీతిలేక యెవడు తనయింట
రుంచుకొనునో మాతనియింట మృత్యుదేవత నిలుచుననుట కేమా
త్రమును సందియములేదు.

గీ. కర్నహీనుజేయ ? గాదేనిరవుతును

కర్ణరోగబాధ ? కలితుజేయు

జెవులనుశ్శువాజి ? జిట్టని యవ్వారు

నెక్కనేలవగల ? సొక్కనేల.

72

చెవులయందు సుడిగల తురంగము తన్నధిరోహించువానిని
కర్నరోగముచే పీడి పబడువానిగా నొనర్చును లేకున్న చెవులులేని
వానిగా జేయును. (చెముడువచ్చును.)

గీ. కృష్టికముల జంఘులగళ ? కూర్చజంఘ

.....సుశ్శుగల్గువాజిజొగిపి

యెక్కబోవువాడు జమునిపొడగాన

బోవువాడనిరి శాస్త్ర ? విదులైనఘనులు.

73

గ్రంధపాతమున నర్థముస్ఫురింపదు.

క. తనపతియు దాను నిక్కము

ననిశోపల నణగు ? ననివహర్తిహయం

బును దూషించిరి త్రికతల

మన సుడిగలవాజి చంద ? మున కంపనృపా.

74

వహవర్తియను సుడిగల తురంగము తన పతితోగూడ యుద్ధ
భూములందు గూలుదురని పెద్దలు రచించిరి. త్రికతలముననుడియున్న
వాజిగూడ నట్టియవస్థనేపొందును. త్రికతలము- పృష్ఠభాగము.

ఇవిక్షేత్రకాలఫలములు.

క. మేలుదెసగీ డినుల్లును

మేలు ధృప్రల్ గీనుచోటు ? మేల్కొనియున్నా

మేలుం గీడును జాయా

సాధువ బిరుదాంక కంప ॥ జగతీనాథా.

75

క. పలదెసగెడు పలపైదా

పలిదెసగోడిగలమేన ॥ పృథవిచునను

త్యైలమిన్ గీడొనరింపవు

కలియుగ కర్ణావతంస ॥ గంపకుమారా.

76

చ. అరయప్రదేశమధ్యమున ॥ యందుదొలుంగక నిల్చియున్న రో

మరుహఫలంబునల్పమగు ॥ మధ్యమమైన ఫలంబుచూపునా

యరుగడలంజించు సుడిహీన ఫలంబుడగ్రోమజం

బరుదుగ తత్ఫలంపు కృమమాలిగ రోమజు యెన్నిజూడగన్. 77

గీ. లక్షణములును లక్షణవర్తనములు

చూచుచోటను మేలైన ॥ సుప్లమిగుల

సదృశ్యమై నయశ్వంబుగా ॥ జనునుగొనగ

కాకయున్నను దప్పగు ॥ గంపభూప.

78

క. హరసిదశక్షేత్రంబుల

పరిపాటియెరింగి హరులు ॥ పయిదోచినరో

మరుహఫలములు దాకెటి

పరిహరణముజెప్పవలయు ॥ భావజ్ఞుడే.

79

క. లుథితమదలోభిపారగ

పరితగుణాంకిత మహాత్మ్యపబంధానన

కఠినపుహృదయభూమహ

కుతారకతారిరాయ ॥ గుణరత్ననిధి.

80

క. ఉత్సవనాకాధీశ్వర

వత్సలశరణాగతామ్మృతస్తుతపరిచా

కాత్సంత్తోభితసుఖసం

దీప్తిమతీదాల్లు వాక 1 ధీ ప్రిజ్ఞనిధి.

81

మాలిని. సుఖవిబుధసుధామాసోమనిశ్చిప్తహేమా
ప్రకటసుభగరత్నాప్రాప్తరాజీకయత్నా
పకట సాధుమాజా 1 పస్పరదారికాదా
ప్రకృతివికృతికారీ 1 పారిజాతానుకారీ.

82

గద్య.....భైరవాచార్య పుత్ర మనుమంచి భట్టుప్రణీతమైన
హయలక్షణవిలాసంబునందలి ఆవర్తలక్షణం

బన్న ద్వితీయాంకురము.

శ్రీరస్తు.

అశ్వ లక్ష్మణ సారము.

తృ తీ యాం కు ర ము.

కరకటాక్షవిజయ

శ్రీకాంతా కృష్ణరాయ & సిద్ధకృపణా

స్వేకృత సత్వరపర

భీకరభట్టయూధకంప & పృథ్వీనాథా.

1

కృతిపతికి సంబోధనము.

క. వివరించి దశాక్షేత్రము

ల విభాగము లొనరజెప్పె & దను నేగుపునఁ

చెవిజేర్చి వినుము మనమున

తవరింపగ నిదినుమి పృథా & పథములు రెండున్. 2

దశయన నెద్దియో డేత్రమననెద్దియో బాగుగా బోధపడు

నట్లుగా జెప్పెదను. శ్రద్ధాఘృడవైయాలింపుమనిమనుచుచిట్టికృతి

పతి నుద్దేశించి చెప్పుచున్నాడు.

సీ. అశ్వంబునకు పరమామాయః పరమాణులు

వదలు ముప్పదిరెండు & వత్సరములు

పరమాయువందాలో & పదియవభాగంబు

తనరారు నొకదశ & యనగఁబరగు

*మూడేళ్ళు రెణ్ణెళ్ళు 1 మున్నాల్లు దివసంబు
 లొకదశ కలదియై 1 యొనరుచుండు
 నత్తెరంగున దశ 1 లైదెరు యెలువొందు
 పన్నియాక్షేత్రముల్ 1 పదిలమైన
 చిత్రముసామంబుతోడ నా 1 ష్టేత్రములను
 భానలక్షణంబుల 1 భాగమెరిగి
 జెప్పగాదగు తత్ఫల 1 మొప్పగాద
 రాజదేవేంద్రయా భశ 1 రాజకంప.

3

హయములకు ముప్పదిరెండుసంవత్సరములు పరమాయువు. శి2
 వత్సరముల యాయుఃప్రమాణమును 10 భాగములగా చేసిన
 యొక్కొక భాగమునకు దశయనిపేరు దశావరిణామము మూడుసం
 వత్సరముల రెండుమాసముల 12 దినములు.

*మూడుసంవత్సరముల రెండునెలల 12 దినములొకదశ.

వ. అట్టిదశాక్షేత్రభాగం బెట్టిదనిన ప్రపానాధిఫాలాంతంబు ష్టేత్రం
 బై చెల్లు నిగళస్తుత్యదాద్యుత్తమాంగంబులు రెండవక్షేత్రంబనం
 బు, వన్యగళస్కంధంబులు మూడవక్షేత్రం బనంబు కడు దం
 డకాకజతర్వతో భాగంబులు చతుర్థక్షేత్రం బై నెగడు బాహు
 కోడంబులు పంచమక్షేత్రం బనంబరిగు ఊరుబాహుకస్యక్ష్పిండ
 రాహిణనూలలు నవమక్షేత్రంబైన ర్తిల్లు హృదయము వక్షపార్శ్వ
 ములు షష్ఠక్షేత్రం బనంబరిగు ఊరు ఖరాంతంబుగా జంఘచతు
 స్త్వయంబులు దశమక్షేత్రం బనంబరిగు అట్టిక్షేత్రంబులు కడపల
 యట్లుగాగ గోడిగలమేన నిరీక్షింపునెడ దశమక్షేత్రంబు నాదిగా
 నాదిక్షేత్రంబ దశమంబుగా నవరోహకృమంబున నెన్నదగును.
 కృమమున దశాక్షేత్రంబుల తెరం గెఱింగించెద.

క. అడుజాంభోరుహ పత్ర

స్ఫురణదురంగంబు జిహ్వ ? పొల్పుగ జిహ్వం

తరమునదాలు స్థానము

సురుచిరముగ జిహ్వ కాద ? సూనము తెలియక. 5

క. పరువడి వ్యంజనదంతము

నిరుణగు మరియు నాలు ? గెసగగ దంష్ట్రాం

కురములు నాలుహనుజులు

నిరువదియును నాల్గు ? హరికి గంపవృషా. 6

సీ.

...

...

...

...

...

7

చ. కనుగొని ప్రోధన చన యుగంబుల మధ్యను భూమిఘోణమా

యెనుభయపార్శ్వదేశముల ? వర్తిలు గత్తియుగంబు దానిపై

యనువగు క్షీరికాయుగళ ? మారసిచూడ దురంగజాతికి

దనరిన నాసికాహనుప ? దంబుల సందుల గండపాలికక. 8

క. పలువరుసకు గప్పినవి

నలకడ నోష్టములరెండు ? నవిగూడి నం

దులు సుక్కువమునగు(రెండు) తే

జులకధరోష్టముల క్రింద ? చుచిక బధిపా. 9

గీ. గండఘోతాంతరమునువ్వ ? మండలంబు

అశ్వపాదంబు లరయగ ? నశ్వములకు

కన్నులప్పారు దానిపై ? కార్తిమిరి

మహితవిభవేంద్ర ? కంప ? మారచంద్ర. 10

సీ. హరుసకు నక్షిప ? త్కృష్ణతంబాశుక్ల

మండలం బాశుక్ల ? మండలంబు

మధ్యంబునకు కృష్ణ ? మండలంబాశుక్ల

మండలంబులకును ? మధ్యదృష్టి

మండలం బాహ్యమై । మధ్యభునిర్ధంబు

... ..

అకసీ నికముల । యాతభాగంబుల

భాగంబులనుగండ । మతేశయిల్లు

నేత్రీయుగళిమిది । నేత్రీకూటంబులు

పొసగుదామిది । భూయ్యుగంబు

భూస్తవాంతములను । పొలుపొందుఫలంబు

దామైస్థవంబు । ధరణీనాథ

గీ. స్తువపదంబుమిద । సురుచిరమగుచుండు

శిరముదానివడల । జెవులుజెవుల

నెనుకపదయుగంబు । విలసిల్లుశిరములు

ఖటములబ్జవయన । ఘనముగాను.

12

క. రూపైకటనయనాంతస

మిపంబున శంఖయుగము । మికాశినిలుగా

నేపాదు శంఖకటముల

పైవరిఘాటంబులమరు । బర్బరబాహు.

13

గీ. ఘాటగండస్థలములను । గదిసివెలయు

బాహ్యభాగంబు హనువులై । పరగుచుండు

కంతహనువులసంధిని । గళమువెలయు.

14

క. గళవత్సంబులనడుమను

పొలుపగుకంతంబుకంత । మూలమునకు వా

జులువారు బాహులుమధ్యను

వలవదు కోడంబుకింద । బాహువులమరుక.

15

సీ. బాహులవెలువల । పరుగుజాంగలములు

జాంగలలముక్తింద । జానులుండు

కిదాములువెలుపల ? కిందబొత్తికములు

మసలు జానువుల ? మందరముల

జానులకిందట ? జంఘుల జంఘుల

వెలుపటిదెసలందు ? వెలయుగములు

జంఘలకిందుమా ? ర్చుబులకును మీను

వడిహస్తమొనరుత ? త్పరిసరమును

బసరు కూర్చుంటున్నద్య ? మునగిరాంబు

పాలుచుగీర్చుబుకిందట ? చుట్టికంబు

దానికిందటఖరసంధి ? దానికింద

శిరముతరువాత నఖిశిఖ ? సరవరేణ్య.

16

క. ఖరతలముననిమ్మదేశ

క్షరమైమందూకివేయు ? సక్షీకరమె

ఖరులు వెల్లుపలపార్శ్వము

కరమొప్పకంపభూప ? కాంతామదనా.

17

మ. కరమూలంబులపృష్ఠపార్శ్వములగ ? క్షస్తానముల్ పొల్పుద

త్కరమధ్యంబునగోడపీఠమమరుక ? తత్కోడపీఠోదరాం

తరమధ్యంబునహస్తంబువెలయుం ? తన్నాభిమధ్యంబునన్

గరమొప్పజధరంబు ప్రక్కలను జ ? క్కాన్నాభిమధ్యంబునన్ .

క. ఉదరంబిరుపక్కియలన్

బదపడుగోష్ఠములుమధ్య ? భాగస్థమపై

ఉదరతనాభీమధ్యం

పదమైరోమానివెలయు ? సాగువకంపా.

19

క. కరమూలంబులవెనుకం

గరమరుదుగ పార్శ్వయుగము ? గ్రహమున కుక్షి

స్ఫురణయగుక్షేమూలము

తిరమగుచుగానకుధరంబు ? తేజులకమరున్.

20

ఉ. తిన్ననికుక్షేమూలమున ? తేజులరంధ్రయుగంబుక్రిందటన్
బన్ననిరీతినుండునుప ? రంధ్రములందు తురంగజాతికిన్
పన్నగకంఠపార్శ్వముల ? పైకొనివన్నెలునిల్పుచుండగా
సన్నతిజాభుకీతిలక ? సాభువకంప నృపాలమస్మధా!

21

మ. హరిరత్నంబుసముత్తమాంగభుజ మ ? ధృష్టానసంప్రాప్తమై
కరమొప్పగునుగ్రీవగ్రీవమునకు పై ? కంఠంబు కంఠంబుపై
సరిగేశాళిశిరంబుసంధి వెనుకన్ ? జెన్నొందకేశాంతముల్
సరసోదారకుమారకలపసృజితీ ? చాళుక్యమాడామణి !

22

క. కేశాంతస్థలములయ

ఖాస్యంబగువహవదంబు ? లావహాయుగళీ

దేశము గదియగప్పని

దేశముపైగాకసంబు ? తెలియునువారికిన్.

23

క. పరువడిగాకసముకుపై

బరగున్కకుదంబుతన్ని ? బుధమువైలో

సరినొప్పుహంసఫలకలు

లరుదుగహంసముల వెలికి ? ననువుగనుండున్.

24

చ. హరికకుదప్రదేశమున ? సంతరమాసముమానసస్థలిన్
పరిసరవర్తిపృష్ఠతల ? బంధురవృష్ఠతలంబు చెంతనుం
బరగుతికస్తలంబితీక ? పాశ్వమునంజఘసంబుబొల్పుగా
నరసుతకీర్తిదౌభసుగు ? కాధిపకంపకుమారమస్మధా.

25

క. పదపడిపుచ్చుచ్చన్నము

గుదదేశమునుండునడుము ? గుదమధ్యమునన్

గదిసిన శేఫళి వాజకి

పదపడియున్న భయపార్శ్వ / బాసటముండున్.

26

సీ. పాసలంబుకుక్రింద / భాసిల్లురోహిణి

సంధులగుదముచా / ర్శ్వములయందు

సృష్టిండయుగశంబు / చెలువొంగునూరుప్రల్

వానితోన్ద్రము / వానిమోల

తగమోహమునగండ / పార్శ్వబులూరుపు

ల్పక్రిశుక్తులునిల్చు / వానిమీద

నెదరివక్రిశుక్తుల / నిజసుధ్యహాకిని

రెండువాలెంబులై / యుండకొలది

స్థూలమొప్పాను వక్రిహా / శుక్తులకును

వానిక్రిందటను: దిగ / ద్వయమువెలయు

నాదివినినట్లు చుందరి / పాదములకు

రాజమదారనాభళ / రాజకంప.

27

పాసలలక్షణము.

క. కరమూలకకుదములకును

ఖరకుప్పిక జూచుదేశ / కూర్పంబులకున్

పరిమితిమారంగుళములు

పరికింపగ గంపభూప / బంధునిధానా.

28

క. కాలవని గళస్తముల

పొడవునా యంగళము / మొగిదంష్ట్రమాలన్

చెలువుగ జూడగనొప్పచు

తలవంగ నృపసమూహ / ధరణీనాథా.

29

చ. విసవిసనైనతామదళ / వీధియునాలుగ యున్నయంచు కున్

బాసగినయంగుళంబులవి / ముప్పదిరెండుగడంగ

అసనగు...వర్తికదము ? పాటినట్టివై

మసలుగరారి సాళువస ? మంచితగంప నృపాలధీమణి.

30

క. పరువడిప్రప్రపానపద్రము

కరుణాంబుడు కక్షలంబు ? కటశంఖములక

తురగములకు పరిమాణము

లరయనైండంగుళంబు ? లాహవభీమా.

31

చ. పటువగులోచనంబులును ? పద్మదళంబులు నృక్కునాసికా

పుటములు నశ్వపాతములు ? పోధగుదంబుక కూదరంబునక

చ్చటనగుసంఖ్యయనంబడు ? నశ్వజాతికిక

భటభుజవక్త్రవక్త్రునమి ? తంబులుజూడ బదారునై చనుక.

32

సీ. పదహస్తయుగనాభి ? పాయూపయోష్ఠంబు

చతురంగుళంబులు ? నస్తులకును

వ్యంజనదంతముల్ ? నారంగుళోన్నతు

లట్టహానవ్యంబు ? లశ్వములకు

ద్వాదశాంగుళంబులు ? దనరారుహృదయంబు

కుక్షిదేశంబిట్లు ? ఘోటములకు

పోలంగనిరువది ? యారంగుళంబులు

జత్రిదేశంబొప్పు ? సైంధవముకు

తనరరంధ్రోప రంధ్రము ? లెనిమిదంగు

శములు పంచాంగుళంబులు ? నిలంచునూరు

నేబదంగుళములగుచు ? సొబగుమీరు

ఘనతరాధివచాళుక్య ? కంపభూప.

33

శీ. అణుప్రమాణంబును ? యంగుళోతయమును

వనరనల్లకాడ ? హృదయవీధి

అమరంగతద్దేశః । మంగళంబులురెండు

నోష్ఠ్యో చదములు । యొనరునట్లు

అననంబగుముప్ప । దంగుళంములుయుండు.

34

పద్యము పూర్తిగా లభింపలేదు

చ. కడగిఖరాగ్రమాదిగను । కాకసదేశముదాక గొల్వగా
పొడవు శతాంబుశంబునయి । పొబ్బుగనుత్తరుమైన సప్తికి
వడుమునజూప మధ్యమగు । వాజికిదొంబదియంగుళంబులై
యడయగ సీచయశ్వమున । కంగుళసంఖ్యయెనంబదైచనుకా. 35

చ. హరులప్రపానపాళిమొద । లై తగువర్తిగాక చూడనూ
రువదియంగుళంబులగు । నెక్కడమధ్యమునంతకంటె ని

... ..

నిట్లరువదియంగుళంబులగు । నయ్యదిశ్చేష్టముకంపభూవరా. 36

క. పొడవునకు తగిననిడుపును

నిడుపునకు దగినవలము । నేడదిగూడం

గడునొప్పలక్షణంబులు

యడరినయదియశ్వరత్న । మదిగంపన్మపా.

37

క. వదనంబునకును వర్తిక

సదృశమై యుండవలయు । జఘనంబునకొ

ప్పిదమై పరపురకెనయా

పొదలగవలె హరికికంప । భూపాలమణి

38

ఇతిఃప్రమాణనిర్ణయః

వ. ఇంక వయోజ్ఞానం బెట్టిదనిన.

39

ప్రమాణలక్షణ మెఱిగించిన పిమ్మట వయఃపరిణామముల
జెప్పెదను.

సీ. జన్మమాసంబున ॥ శనియుగమువడము

పొడమిరెండవనెల ॥ పూర్ణమగును

మధ్యమదంతయు ॥ గ్రూబుమూడవనెల

సోడమి నాల్గవనెల ॥ పూర్ణమగును

పారిపక్షపుజోడు ॥ పరగనేనవనెల

పొడమినారవనెల ॥ పూర్ణమగును

తెలుపువేడవనెల ॥ పొలుపారుక్రిందట

మొదలనుగానెని ॥ మిదవనెలయు

నవదశమాసములును చా ॥ పెదవిక్రింద

మిదిమధ్యములు దెలుపు ॥ మిరినయిలు

బదునొకండును పండ్రెంట ॥ గోడిగలక్కు

బారిపక్షము లట్లగు ॥ మారచంద్ర.

40.

చ. క్రమమున నొక్కయేడునతు ॥ రంగము శాఖసమూహికెల్లదొ

తములు సమస్తముల్ ధవళ ॥ తామహిమందవరారుచుండగా

సమరుగపాయవర్ణమున ॥ రెండవయేట...న

త్యమలయశోవిభూషిత న ॥ మస్తదిగంతరకంపభూవరా. 41

తురంగశాఖకమునకు యొకయేడు నిండునంతకు దంతంబులన్ని
యును దోచుటయెగాక యవి తెల్లనైయుండు రెండువత్సరముల క
య్యవి కపాపురంగుగలిగియుండును.

క. మూడవేటను నద్దశన ॥ ములు చతుర్థ

హోయనంబున మధ్యదా ॥ తాంకురములు

పంచమాబ్దాబునచు బారి ॥ పక్షయుగము

సారిదిబడి వచ్చుపిల్లల ॥ కరనయధిప.

43.

మూడవయేటను దశనంబులును, నాలవవత్సరమధ్యంబున
మధ్యదంతములును అయిదవయేట పారిపక్షములునుదోచు.

క. పదపడియదశేయండున

రదనంబులు నాలుగేండ్లు 1 పృథమంబదిగా

గదియును వ్యంజనముతో

మ్మిదియును మూడేసియేళ్ళు 2 నిదియొక్కొకటై. 43

పండ్లుతోచినవత్సరముగానక మరినాలుగు వత్సరము గడచిన
పిమ్మట వ్యంజనములు ప్రారంభమగును. ఒక్కొక్క వ్యంజనము మూ
డేండ్లుచొప్పున తొమ్మిది నడచును.

వ. అదియెట్లనిన కృష్ణవ్యంజనంబును మఱి కావ్యంజనంబును శంఖవ్యం
జనంబును లూఖిలవ్యంజనంబును చలనవ్యంజనంబును పతనవ్యంజ
నంబును...ననందొమ్మిది దెరంగులైయుండు, తరంగమవయోజ్ఞాన
కారణంబులై యొప్పతద్వ్యంజనంబులు వేరవేరవివరించి జెప్పెద.

1 కృష్ణవ్యంజనము 2 మఱి కావ్యంజనము 3 శంఖవ్యంజనము
4 నులూఖిలవ్యంజనము 5 చలనవ్యంజనము 6 పతనవ్యంజనము అని
తొమ్మిదివ్యంజనములుండును. ఒక్కొక్కటి మూడేండ్లు నడచును.

నవవ్యంజనంబులును జెప్పి యొక్క వ్యంజనరూపంబును వేరు
వేర నిరూపింతునని జెప్పుచున్నాడు.

క. తనభాయంకృష్ణవ్యం

జన యారవయేట బుట్టు 1 నద్దశనయుగం

బున నేడవమధ్యంబున

మొనయుహరిపోరిపక్ష 2 ముల నెనిమిదియుకొ. 45

కృష్ణవ్యంజన నిరూపణము.

గీ. అశ్వరత్నంబు మునుఁగళ్ళు 1 హయమునడిమి

పశ్చతురంగముకడ పతి 2 పశ్చకడను

కృమముతో నవమాదివ 3 ర్షములమూట

హరిణివిలసిల్లు రాయచౌ 4 హత్తిమల్ల.

హరిణవ్యంజనము.

శా. సద్వంశాదిమమద్యదంతములు కా చచ్చాయవక్షంబులు
చందంబొంద వయఃపరీరసదృశః | చ్చాయాసమోపేతమై
పొందుంద్వాదశవత్సరంబు మొదలై | పోలంగశుక్లాభిదం
జెందుంమూడు సమంబులై వరుసతో | నై కాకు చారగ్రణీ. 47

శుక్లాభిదవ్యంజనము.

చ. ఆదిమధ్యావసానదం | తాంకురములు
కదలికాదూప్యమైతగ | కాచ మెరయ
పంచదశ మొదలును పోడ | శాబ్జములను
దశనలాంఛనములుగంప | ధరణినాథ. 48

ఉత్సాహ. మక్షికాభిధాన మరయ | మక్షికాసమానకాం
తృక్షయంబు శ్శాసనదృశః | మగుచుమెరయుశం
ఖివై లక్షణమున నలూఖిలంబు | పరగుబళ్ళువృత్త
వై లక్షణములు చలనపతన | లక్షణంబులట్లగున్ 49

మక్షికవ్యంజనము- నలూఖిలవ్యంజనము.

శా. పుష్పంబై మహిసత్వసంపదకడుక్ | బొల్పారి తేజోగుణో
తృప్తంబై కడుదూరభారవహమై | దీపించుకృష్ణచ్ఛదా
దష్టాభంబుల రూపసంపదకడుక్ | బొల్పారుచుండుక్ మహా.
స్పష్టంబైన తురంగమంబు హరిణాం | స్వారంబుకంపాధిపా. 50

గీ. పాదపాదమూడేళ్ళను నిడు

పాదను నాలవయేట... నెమ్మొకటక్

గడునయిద వేటదృడమగు

గడుకొని వారిబలములను | గంపకుమారా.

వ. వర్ణలక్షణంబుల జెప్పుచున్నాడు.

వివిధవర్ణముల లక్షణముల దెలుపుచున్నాడు.

53. ఈపద్యమునశించినది. రెండుమూడుమాత్రులలో లేదు
ఉన్నదానిలో తప్పులు మిక్కుటముగా నుండుటచేతను అక్షరము
లధికముగా లోపించుటచేతను విశువబడినది.

క. అచ్చపుదెలుపును నలుపును

బచ్చయుగడువొప్పననుచు | బాధింపంగా

నచ్చపడనాల్గుదెగలై

యిచ్చలుమనసుధవర్ణ | మెసగుక హరికిక

54.

చిత్రవర్ణమను వర్ణము.

55. ఈపద్యము నశించినది.

గీ. బ్రహ్మమున యక్షశమనవై | శ్రవణశక్తి

సత్వమువలన శుద్ధ | సత్వములగు

సత్తులకు బరికింపగా | సౌఖ్యదములు

రాజవాహిడములు నాథళి | రాజకంప.

56

క. కామకోధంబులచే

పామరములదగులమడక | నూడరిదగను

ద్దామసుఖింబులనుచు నభి

రామంబులు నిజముసత్వ | రాజోత్తంసా.

57

శుద్ధసత్వముల నిరూపించుచున్నాడు.

క. మదమోహద్వేషాదుల

మదిలోనూహింపనీక | మహనీయగుణో

స్పదమై రుచిమైయుండెడి

యది దామునిసత్వమైన | హరికంపనృపా.

58.

గీ. సంతతమన్మథకేతా

చింతాకృత్తదిత్తవృత్తి | చేవెలయుచున

త్వంతప్రిసాదలక్ష్మీ

కాతగు తనకెపుడు సత్వ ? గంధర్వమిలక.

59

క. నిరుపమతేజో విభవా

దరమున గడునొప్పుమీరుగం ? ధర్వముదా

పరికింపనింద్రసత్వము

ధరణీరమణీయభాహు ? ధరణివరాహ.

60

గీ. మధితరాగమోహ ? మాయాప్రసంగమై

కొరలుయామ్యసత్వ ? ఘోటకంబు

నాటపాటలచేత ? నద్వరములమెచ్చు

యక్షసత్వమైన ? యశ్వసుధిప.

61

వ. ఈయారును సుద్ధసత్వములు-ఇంక మద్యమంబుల జెప్పెద.

62

పైనజెప్పిన యారును సుద్ధసత్వములు. ముందు మధ్యముల జెప్పను.

గీ. అసురపైశాచిప్రేతరా ? క్షుసభుజంగ

కక్షీసత్వములనదగు ? భావములను

ప్రబలనిస్వచములవారు ? రాజసమున

మధ్యమంబులు ననగ స ? న్నుతికినెక్కె.

63

సీ. సతతకోపంబును ? శౌర్యగుణంబులు

వదలు సత్వంబుదై ? తేయవాజి

నశుచిత్వభీతియు ? నాహారశక్తియు

చెన్నొందువైశాచ ? సత్వహయము

బహ్వశయునుదస్వ ? భారభావితయును

సత్వహీనయు జిత్వ ? సత్వసత్తి

నిద్రాశుప్రచూడ ? నెరిదిండిపోతును

క్షణసత్వనామంబు ? సైంధవంబు

సంతతాశనమైధున ? చాపలంబు

...శాకుంతలసత్వత ? రంగమంబు

చాపలంబును దోషంబు ? సాధ్వసనము

గలఫణిసత్వచాపంబు ? కింపవృత్తి.

65

చ. అలసటభీతిజాడ్యమును ? నాకటిపెల్లును మీదిలావునకొ
వలవడుచున్న వాహములు ? వాసనసత్వములెల్ల వేశలకొ
జలములమీద వేడ్కగల ? సైంధవరత్నము తున్వసత్వమై
యలజడిద్రమానని హ ? యంబులు బున్వెలిగుడ్డసత్వముల్. 65

వ. ఛాయాలక్షణ మెట్టిదనిన

66

ఛాయాలక్షణముల తెరంగెఱిగించుచున్నాడు.

ఆ. ఆసనంబునడును ? నంబుజభాంధవు

గదిసిమేళురాజి ? గప్పిన్లు

సప్తిమేననున్న ? సకలలక్షణములు

చాయగప్పుననిరి ? సాళువారిక.

67

ఆ. పార్థవియనబరగు.....

వారణమనగ మది ? వాయువనగ

.....పైదుదెరంగుల

వేరువేరువిధుల ? విస్తరింతు.

68

పాదభాగములు నశించినవి. అర్థము ద్యోతకమగుట లేదు.

మ. వివిధంబైన విశేషవర్ణములచే ? విఖ్యాతమైకోమల

త్వవిభాతిం దనరారుకన్నులకును ? తాసాంబు సంధింపరా

వవిశేషంబువహించి నిశ్చలగతికొ ? భూవ్యక్తమైయొప్పు

పార్థివకచ్ఛాయహయంబుమేలు జయ శ్రీ ? దానాంశకంపాధిపా.

ఉ. తోయజమిత్రనూత్నరుచి ? తోదులతూగుపద్మరాగర

తొయితకాంతితోగలయ ? నాడియలంతుకడినొప్పుగాం

గేయపుకన్నై నవ్వికడు / గెంపుచహించి వెలుంగుచూడనా
గేయవిశిష్టమై నా రికి / గీర్తివధూవరగంపభూవరా.

70.

ఉ. సారపునీలమేఘములు / చాయలచాయలబోవనాడియం
భోరుహకోమలద్యుతికి / బొమ్మలుపెట్టి పసన్నమైనకూ
రూరుచిరప్రభావముల / బోరజయించి మనోహరాకృతిం
వారణయొప్పు మీరునది / వాజులకెల్లగుమార మన్మథా.

71

క. ఈయెడచపలత్వమునను

బాయకవర్తిలువరుష / భావమునైజం

బైయుండు ఘోటకమునకు

రాయడకడునింద్యమగుచు / దగకీర్తినిధి.

72

క. నాభళియల్పంబై గగ

నాచ్ఛాయసనాథయైన / చంచత్కలనా

నైభవము చొప్పుగలయది

యబ్బంగి తురంగములకు / నాయంబరయన్.

73

క. రేపును పశమటిజామున

నేపుననుదరమున దృప్తి / మెయిననువేశం

రూపుగ మెయిగరచిన వారి

యాపోవగ జాయజూడ / నగుకంపనృపా.

74

ఆ. చక్కగాకనున్న / సౌష్ఠ్యంబుగలరీతి

వక్రమైనమొగ్గ / వడలకున్న

వాలవిషయమైన / వడలకసంకీర్ణ

గతులకీడువారికి / గంపభూప.

75.

శుద్ధగతికి.

చ. కరభమురీతివైదపులి / చాడునగోవృషభంబుజాతిగే
శరీవలెరాజహంస వరుసంగతి నువ్వుమురీతి మత్తకుం

జరమున భౌతిచానరము | జాడమయూరములాగునకామనో
హరగతినివృత్తేజి విజయప్రదమాభశ కంపభూవరా. 76
గంధలక్షణము.

శరభమువలెను పెద్దపులివలెను ఆవు యెద్దు సింహమువలెను
రాజహంసవలెను ఒంటెవలెను ఏనుగవలెను కోతినలెను నెమలివలె
గు మనోహరరూపము కలదైయుండు గుర్రము విజయప్రదము.

ఉ. ఆననభాగముందు నయఃనాబ్జయుగంబున నాసికంబునన్
వీనులమేనిపైజెమట | నీళ్ళును మూత్రపురీషజాతియన్
రేనియనాఖ్యదుగ్ధకమఃదేభమదాంబితపుష్పగందముల్
పూనినదానిసౌఖ్యమగు | భూస్థలినౌ భశకంపభూవరా. 77

ముఖంబునను నేత్రములయందును ముక్కునను వీనులందు
నను శరీరమునందునను పుట్టిన చెమటనీళ్ళను.

ఆ. మత్స్యమధికకూర్మి | మామగళలభోరు

ఖరవరాహశునక | గంధమైన

హరులు చుట్టలు..... | యనయంగనౌభళి

ప్రభునితనమకంప | రాజతిలక. 78

మూడవపాదంబున గొంతభాగమున నమునర్థస్ఫురింపజేయు క్రి
యాపదము పోవుటచే యర్థముదోషదు.

శా. వేణుకొంచ మృదంగదుంధిభిలసఃద్యేవేంద్రినాగోల్లస
ద్వీణావారిదమంజునాదములకుంబ్రీయ్యంబులై యొప్ప
నిక్వాణంబుల్గలవాజి యిచ్చుపతికి | కళ్యాణముల్ కంపనా
త్తోణీపాలక సుప్రీతాపశుభముల్ | ప్రోక్తైకపాత్రంబులన్. 79

వేణుపు క్రొంచము మృదంగము. దుండుభిస్పర్శలోకసంబంధిక
మైన వీణ మేఘము మున్నగువానియొక్క సుశబ్దములననుకర్ణించురవ
ముగల తురంగము యజమానునకు సకలకల్యాణముల నొసంగును.

అ. * * * *
* * * *

జూడనూరపంది 1 జాతినినుష్ట్రంబు

కరణిరవముసేయ 1 కాంతిచెరుచు.

80

పుండ్రలక్షణము.

నశించినది. ఊరపందివలెను ఉష్ణము-(ఓంఠ) వలెను ధ్వని
చేయుగుర్రము యజమానిని ప్రతిభజెరుచును.

చ. ఉడుగకకర్తకుంమిగుల 1 నొప్పవిడెంబుతురంగమంబు బొ

లైడతెగియున్న ప్రోవుకడ 1 కెక్కకయుండిన మోణకడ్డమై

నిడువకయున్న కొరెవలె 1 పక్కనయన్నిక జంపుభావమా

పొడమినభావశృంఖలల 1 వోలినచిత్రపు రూపుదాల్చినన్. 81

మ. చెలువంబై యలశంఖుచక్ర కలశ 1 శ్రీవక్షుఖండేందు ఖ

ద్గలతాష్టాపదవేది కాంకుశపతా 1 కావజ్జికూర్మీగదా

కలితాదర్పణతారనీరజ శుభాకారంబులై యొప్పువా

జలతాస్థలినున్న బొల్లుపతికి 1 చేకూర్పు నిష్టార్థముల్. 83

క. స్వస్తరణీవిలసనన

త్కస్తూరీవల్లికా వికాసగృధిత

ప్రస్తారనూత్నస్తబక

గ్రస్తాహితవీరయోధ 1 ఘంటానాథా.

84

క. త్యంకారపూర్ణనిష్ఠుర

హుంకారవిదారితోధి 1 దోర్వీర్యధను

ష్టంకారనిజ శత్రుకులా

లంకృతపదపీఠ యోభిశప్రభేతనయా.

85

అశ్వాసాంత పద్యములు గద్యము.

హయలక్షణవిలాసము.

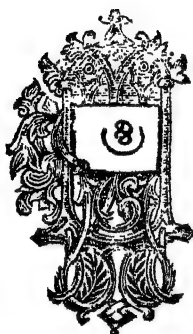

శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

చతుర్థాంకురము.

తవత్కన్ధులభవన

స్థితజతర నిరూపమానః శ్రితహృదయాఽఽ

సతతదయాంబుధియాధశ

శ్రీ తిపతిపంపాధినాథః చిరక్షీర్తినిధి.

1

కృతిపతిసంబోధన.

క. చతురత హయములయెడల

ద్భుతరత నిరాప్తమహః దోషంబుల్ న

న్నత గుముతన్నామ

స్థితియునుతత్సంబు తెలియఁ జెప్పుచువరునన్.

2

హయములయందుగల వివిధదోషములను నిరూపించెదని గ్రంథకారుడు కృతిపతికి జెప్పుచున్నాడు.

ప. అవియెవ్వయిన నిశువు విప్రువిషమశుక్తిదంతులును కరాళరూఢ శలితదంతులును వికారసారమేయసూకర చిడాల దంతులును దంతార్థశంబులును యింద్రిమద్దీకకుఁ జ్ఞానకార సదయావర్థులును చిత్రీరోమతుఖాందులును- యేకాండ త్రిముష్ణులును మర్కట నూర్ణాల యేకపింగళియు జటామిశ్ర సీమంరస్తాలు- జివ్వాసృక్ష్వ

ధరపోధమోహసంబును దీప్తపుచ్ఛంబును దీప్తపుచ్ఛంబులును
తిసునీల గ్రేచనపుసకులు - ప్రేక్షోపసీతగంధంబులును అవఖం
డంబులును ఖరసాలమాణ్డాలపాదులును దగ్ధచమోపసీతబంధులు
ను కందుక నేత్రలలాటలిప్తజిహ్వవేదులును గరళంబువీకేశరులును
చోషిసప్తవృద్ధివంశ భంగులును కేశవాలంబులతోడంరాశి జనిం
చినవియును దివాజాతంబును అమలయు పుట్టినవియును పెక్కొక
గర్భంబు ననేకవారంబున జన్మించినవియునుమహాదోషంబులయ్యె
తల్లక్షణంబులు తత్ఫలంబులు వివరించెద. అందు దంతదోషంబు
లెట్టివనిన.

విషమశుక్తిదంతలును కరాళిరూఢకలిత దంతులును కుక్క
పందిపిల్ల మున్నగు వికారజంతవుల బోలినపండ్లు కలవియును.

సీ. సులపులైపందిజ్జ ॥ జొంపల నడగొరికిన

పనదప్పియెడపండ్ల ॥ పగిలినన్న

లెక్కకుదరిగిన ॥ యెక్కువైయున్నను

చిప్పలబాగున ॥ చొప్పకున్న

మొదళ్ళవేరొండు ॥ మొలచినవిలిగిన

పదివచ్చివంతనే ॥ వమునబడిన

సారమేయబిడాల ॥ చజలదంతంబుల

కెనయైనబాగున ॥ మొనసియున్న

యట్టిపండ్లున్నవాజుల ॥ కట్టరాదు

భవ్యచారిత్రసలలిత ॥ పద్మనేత్ర

కత్త్రునిర్భరరాయ వేళ్యాభుజంగ

రాజకులదీపయోధవ ॥ రాజకంప.

లెక్కింపగా తక్కువయైయున్నను ఎక్కువయైయున్నను చిప్ప
లవలె నుండకున్నను దంతముల మొదళ్ళను యింకొకదంతము మొల

చినను దిరిగినను కుక్క పిల్లిమున్నగు వానిదంతములవలె నున్నను
యాగుర్రములను శాలలయందు గట్టరాదు.

క. పరికింప నల్లపండ్లకు

హరినామంబసిత దంతినరుదగగేవా

స్పృరదురువానాసంప

ధ్వరవిఘటనకారిగాన ? వలదదినిలుపా.

5

గీ. పంక్తిచక్కగాక ? పండ్లులోనికిపెలికి

పెరిగియున్నయదియు ? విషమదంతి

నిలుకుజనదుదాని ? నిలిపినయాగదా

పుత్రశోకవహ్ని ? పొగలజేయు.

6

పండ్లవరుస చక్కగానుండక పండ్లులోనికి పోయినట్లుగాని
పెలికివచ్చినట్లుగాని ముందునకు వెనుకకు బోయినదానిని విషమ
దంతి యందురు విషమదంతి విషమదంతి సమమగు దంతములులేనిది.
అట్టిగుర్రము నిలిపినవానికి పుత్రశోకము కలుగును.

గీ. కశునకదంతియనగ ? సోదిగాజిప్పలు

పెట్టినట్టిపండ్లు ? పెరిగియున్న

హయమునాచుధేయ ? మధిపతినాకవి

నీరువట్టుచేత ? నెరుగుపరచు.

గీ. మిత్రభయమునకల ? శత్రువృద్ధియుజేయు

హీనదంతము కుద్రమైనవాని

నీయధికదంతియైన ? యావాజిప్రజలతో

విభునిననుచు జముని ? వీడుచూడ.

8

తక్కుపండ్లు కలిగినహయము మిత్రులవలన భయమును
శత్రువులవలన వీడయు నెక్కువజేయును. ఎక్కువపండ్లు కలిగినతురంగ
గము ప్రభువును యాతనిప్రజలను యమునిచూచుటకై వంపును.

సీ. సరిచూడనుత్తవా / ధరములలోనొక్క
 యెడనాడిపొడవైన / యదికరాలి
 గోమనుష్యద్విజాం / కుశపంక్తిరీతిదం
 తాలుచెప్పడిన కరాలిదంతి
 పరిపాటివెడవెట్ట / పండ్లశివచ్చిన
 హాయమునామంబు దంతార్గళంబు
 పండ్లన్నియునువచ్చి / బలువైనయున్నచో
 మొసలిపండ్లున్నది / మూఢదంతి
 అట్టిహాయములు తమకులమెల్లనణచి
 పతులగదలని పగరతో / బరచియలచు
 పుష్పిపండ్లును నల్లని / పుష్పిపండ్లు
 గలుగు వాజులు తగవెందు / కంపభూప.

9

మ. అరయంగా హరియూడయగ్గుమయ దానై దోడ్లునుందోపవెం
 దొరగింగాంచి రతిక్రియా కలనకు / దోడ్గింపకున్నేని న
 త్తురగంబెన్నగ నిందియవృద్ధియదిదా / దుష్టాత్మయైకర్తని
 ర్జరలోకంబున కన్నిపుచ్చుత నవంశంబుం సహాయంబుగన్.

10

సీ. ఏకముష్కంబుల / ధీగుణిత్వము
 కాలునిపురికి వేగంబయనుచు
 వివిధవర్ణాదులు / వివిధాంధులనుపతి
 పుత్తులనెల్ల దాహిలియజేయు
 లలితోప లక్ష్మితాండులు నిజనాధుని
 కొత్తకశ్రీనేల / గలియజేయు
 మూర్ఖాలముష్కంబులు / మర్కటాండులు తన
 జనపాలునకు పలాయనముదెచ్చు
 జాతముష్కతురంగంబు / జాతవేదు
 కాహుతిగజేయు తనునేలు / నతనియిల్లు

కూర్మితోనండ యుగ్మబు ॥ గలుగకున్న
హరులగట్టగజనదు మోహనమురారీ.

11

చ. అరయగనేకపిగళి హరియబునిజానిపు ప్రిణవహ్నిను
ద్వరగతి యుద్ధభూమి నతిమద్దమశత్రునృపాల సాయకో
త్తరవరమబుచేదడుపు ॥ గావుననత్తరగంబు నెందునుం
బురముననుండ నీజనదు ॥ పోడిమతోమన గోరువారికిన్. 12

చ. పరగగనేకవాలమున ॥ బాసిజనించిన దుష్టవాజిని
పరముగనేలువానినన ॥ పత్మనిజేయుకణంగి చూడగా
శిరమున పోద్దకోశమున ॥ చెన్నగుళాశ్విత రోమజాతురుల్
కరముశితంబులైన తురంగంబులు రాజులగూల్చునాజులన్. 13

తురంగవృత్తము. కృష్ణ వాలహయము చాలకీడు యుద్ధభూమిలో
దిష్టిదీరనదులద్రుంచి తెగు నగ్ధిశుతోడ దా
కృష్ణవర్తయడిరి యుగ్మకీల లెనగనేర్చి యా
ముష్కతానిరూఢిదక్కియుక్కుడంబు చాడ్చునన్.

గీ. హయముకృష్ణజిహ్వ ॥ యాజిరంగంబున
కరుగజేయువిభుని ॥ యధికయశము
ననుచుదెలిసి తజ్జలగువారు నిల్పర
వ్యాజినెందు కంప ॥ వసుమతీశ. 15

నల్లనగు నాలుకగల తురంగము సమరముదు యజమానుని
యొక్క పూర్వయశము నశింపజేయునని హయలక్షణవేత్తలు దానిని
గొన నొల్లరు.

గీ. అరయ యేకవర్ణ ॥ మై మేరు మెరయంగ
వాలశిరమువొందు ॥ ఎన్నెలైన
ఘోటకంబు కడగి ॥ ఘోరాజుగోపల
కర్తప్రీతపురికి ॥ కాను కిచ్చు.

తురంగవృత్తం. పాప్తనిర్మలైకః । వర్ణమై వెలుగుచున్న
యానెత్తి యుగ్రినాల మొక్కః । చాయయై తనర్చిన
దిప్తపుచ్చమది యధీశుని కాతుకాదివిన్
సప్తజిహ్వగాన నిలువః । జనదు కంపభూవరా. 17

చ. మనకయొకింత లేక శశిః । మండలిమీద విసీలరోచులంః
విసవిసనై వివీలమణిః । నిచ్చినచాడ్పున కెల్లజాయతో
మసలిన మేనునం వెసనుః । మస్తకముందన రారుచుండ గా
తీసరియనంగదా బరగః । ధీశ్వర సర్వధనావహరియై. 18

క. పుగ్గోత్తుడనగ దగునిల
నుగ్గీపుని గళముబోలు గళముః । గలదది యలసీ
లగ్గీవనుహయమ
త్యుగ్గింబైపతి ధణంబుః । యశమున రాచుః. 19

గీ. మూడు కాళ్లును కడగినః । ముసలియగును
వెలయ నొక కాలుకడగినః । విషమపాది
అదియ నదియును చాలదోః । పావహములు
అవిశేతలమున తిలకంబుః । కలుగకున్న. 20

ముసలినిగూర్చి వెనుకటి యాశ్వాసములలో జెప్పినది చాలక
మరల చెప్పుచున్నాడు. అవిశేభాగమున తిలకమున్నదానిని మద్యమ
పక్షపునాజిగా నెన్నవచ్చును.

గీ. పెక్కువన్నెల పులిభంగిః । బేర్చియున్న
అశ్వనామంబు పఠికిపః । నవఘటంబు
కణగి యావాజినేలకః । పుడమియెల్ల
వెడల నడపింపవలయు భూః । విభునికధిప. 21

పెద్దపులివలె మూడునాలుగు వర్ణములుగలిగిన తురంగమును
నవఘంబు అందురు. అట్టితురంగంబును నిమిషమైనను నిలువక వెడల
గొట్టవలయును.

